

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

bakalářské prezenční studium
2005-2009

Anna Drekslerová

Teoretická východiska vzdělávání ve stáří

Theoretical Resources of Education during Old Age

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2009

Vedoucí bakalářské práce: ..... PhDr. Michal Šerák, Ph.D.

Ráda bych touto cestou upřímně poděkovala vedoucímu své bakalářské práce,
PhDr. Michalu Šerákovi, Ph.D., za skutečně obohacující spolupráci a řadu
konstruktivních připomínek, které mě donutily vnímat věci v hlubších souvislostech.
Lence Kejlové, vedoucí Knihovny andragogiky a kulturologie, za její nebetyčnou
ochotu a trpělivost při zajišťování veškeré literatury, kterou jsem si usmyslela.
A svým rodičům děkuji zkrátka za všechno.

Prohlášení autora

Prohlašuji,

že tuto předloženou bakalářskou práci jsem vypracovala zcela samostatně
a uvádím v ní všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne

podpis:

RESUMÉ

Vypracování následujícího textu bylo v první řadě motivováno snahou přispět k rozšiřování povědomí o významu vzdělávání ve stáří a o možnostech a mezích jeho praktické realizace. S využitím statistik, analýz mezinárodních dokumentů a závěrů nejrozličnějších výzkumů je poukázáno na evidentní rozpor mezi nemalými očekáváními, která jsou na vzdělávání seniorů kladena, a jeho skutečným stavem, zázemím a popularitou, jíž se těší v současné české společnosti.

Stranou zájmu pochopitelně nemohlo zůstat ani teoretické uchopení gerontagogiky – relativně moderní vědní disciplíny zabývající se edukací „ve stáří a ke stáří“, kterou považují za další, velmi perspektivní, kvalitativní stadium v procesu diferenciaci a specializace věd o výchově a vzdělávání. Společenská potřeba, která za jejím formováním stojí, je obecně spojována zejména s celosvětovým trendem demografického stárnutí. Ten – nejen pro gerontagogiku – představuje velkou, neprobádanou oblast, nastolující řadu otázek.

Jaké zaměření ve vzdělávání seniorů v budoucnu převládne? Zvítězí jeho ekonomická, či humanizační dimenze? Bude samotnými seniory přijato jako samozřejmá součást celoživotního rozvoje a stane se tak naplněním zodpovědného přístupu k vlastnímu, aktivnímu, stárnutí? Předkládaná práce nemá natolik vysoké ambice, aby se na tyto a řadu dalších souvisejících otázek snažila vyčerpávajícím způsobem odpovědět, nicméně snad by mohla být užitečným zdrojem informací pro čtenáře, který zatouží si na danou problematiku utvořit vlastní kvalifikovaný názor. Pokud mu má práce bude v tomto nápomocna, svůj účel vrchovatě splnila.

SUMMARY

Elaboration of the following text was primarily motivated by an effort to contribute toward propagation of awareness of a sense of education during old age and potentialities and limits of its practical realization. With utilisation of statistics, international documents and conclusions of assorted researches it is adverted to an evident discrepancy between considerable expectations on education of elderly persons and its real situation, background and popularity within the present Czech society.

What naturally couldn't stay out of interest is a theoretical comprehension of gerontology - a relatively modern science concerning with education „in old age and for old age“, which I regard as a further, greatly advanced, qualitative stage in a process of differentiation and specialization of education sciences. A public demand that stands behind its formalization is widely associated especially with a worldwide trend of demographic aging. This trend represents – not only for gerontology – a major, unexplored area that raises many questions.

What orientation of education in gerontology will prevail in future? Will its economic or humanitarian dimension win? Will education be adopted by old people themselves as an obvious part of a lifelong development and will it turn into a fulfilment of a responsible approach to their own, active, aging? The presented thesis does not have too high ambitions to answer all of these and many others related questions in a full-range way. Nevertheless, it could be a helpful source of information for a reader who has a strong desire for taking his own qualified view of these problems. If my thesis were conducive to him, its purpose would be fully executed.

OBSAH

0 ÚVOD	8
1 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA PRO DEFINOVÁNÍ STÁŘÍ	10
1.1 KALENDÁŘNÍ STÁŘÍ	10
1.2 BIOLOGICKÉ STÁŘÍ	12
1.3 KOGNITIVNÍ STÁŘÍ	12
1.4 SOCIÁLNÍ STÁŘÍ	13
1.4.1. Stáří – postproduktivní etapa života?	14
2 DEMOGRAFICKÉ STÁRNUTÍ POPULACE	16
2.1 PREDIKCE EKONOMICKÝCH DŮSLEDKŮ DEMOGRAFICKÉHO STÁRNUTÍ	18
2.1.1 Stárnutí a politika zaměstnanosti České republiky	20
2.1.1.1 Podniková praxe v ČR ve vztahu k zaměstnávání seniorů	21
2.1.1.2 Vzdělanostní úroveň seniorské populace	22
2.2 SOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI STÁRNUTÍ POPULACE	26
2.2.1 Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002	28
2.2.2 Kvalita života ve stáří: Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012	31
3 GERONTAGOGIKA	32
3.1 PŘEDMĚT GERONTAGOGIKY	33
3.2 POZICE GERONTAGOGIKY V SYSTÉMU VĚD	34
3.3 EDUKACE V GERONTAGOGICE, KLASIFIKACE PODLE OBSAHOVÉHO ZAMĚŘENÍ A CÍLOVÝCH SKUPIN	35
3.3.1 Preseniorská edukace	35
3.3.2 Proseniorská edukace	37
3.3.3 Vlastní seniorská edukace	39

3.4	SMYSL A FUNKCE EDUKACE VE TŘETÍM VĚKU	40
3.5	ZÁKLADNÍ PŘÍSTUPY KE VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ A INSTITUTE ZAJIŠTUJÍCÍ JEHO REALIZACI	43
3.5.1	Univerzity třetího věku (U3V)	43
3.5.2	Akademie třetího věku (A3V)	45
3.5.3	Kluby důchodců	46
3.5.4	Adaptačně-edukační programy v domovech důchodců	46
3.5.5	Další formy vzdělávání seniorů	47
4	SPECIFIKA VZDĚLÁVÁNÍ A UČENÍ VE TŘETÍM VĚKU	50
4.1	PSYCHICKÉ A FYZICKÉ ASPEKTY STÁRNUTÍ	51
4.2	MOTIVACE K UČENÍ VE TŘETÍM VĚKU	54
5	ZÁVĚR	58
6	SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ	63
7	BIBLIOGRAFIE	67
8	PŘÍLOHY	68

0 ÚVOD

Převážná většina publikací zabývajících se tematikou vzdělávání se primárně zaměřuje na dvě cílové skupiny – děti nebo dospělé účastníky, tzn., že na vzdělávání pohlíží z pedagogických či andragogických pozic. Zatímco pedagogika se opírá o velmi dlouhodobou tradici, jejíž kořeny sahají až do antického Řecka, a andragogice se již také podařilo vybudovat si v systému věd o výchově a vzdělávání relativně stabilní postavení, stále existuje skupina obyvatelstva, jejíž vzdělávací a zájmové potřeby se v očích veřejnosti netěší, dle mého názoru, optimální pozornosti. Jedná se o seniory.

Vzdělávání seniorů, případně jinými slovy též vzdělávání ve stáří či ve třetím věku, se v současnosti orientuje přednostně na udržování a zvyšování kvality života seniorské populace. Jako takové tedy, na rozdíl od vzdělávání dětí či dospělých, až na určité výjimky nevede k jednoznačnému ekonomickému efektu (pomineme-li proklamované snižování nároků na systém sociálního a zdravotního zabezpečení na základě schopnosti prodloužit aktivní a autonomní život seniorů). S přihlédnutím k výkonovému zaměření moderní společnosti tuto skutečnost chápu jako hlavní důvod všeobecné tendence podceňovat smysl vzdělávání starších lidí.

Mým hlavním cílem je upozornit na neudržitelnost pasivního společenského přístupu ke vzdělávání seniorů, a to i ze strany seniorů samotných, především v kontextu kontinuálně pokračujícího trendu demografického stárnutí. Publikované statistické údaje týkající se věkového složení světové populace totiž poukazují na to, že ze seniorů se postupně stává velmi významná skupina obyvatelstva s neopominutelným zastoupením, a bylo by iracionální předpokládat, že tato situace nebude reflektována trhem práce ani vzdělávací sférou.

Vzhledem k tomu, že vznik této práce byl motivován potřebou zviditelnit stárnoucí a staré jedince jakožto specifickou cílovou skupinu vzdělávání, pokládám za důležité hned v první kapitole zmínit rozdílná kritéria pro definování „stáří“ a zdůraznit význam, který byl stáří připsán v moderní společnosti.

Obsahem druhé kapitoly jsou potom vybrané prognózy týkající se vývoje demografického stárnutí společnosti a vyvození jeho určitých logických důsledků, které se

pravděpodobně v budoucnosti projeví v ekonomické a sociální sféře. Cílem této kapitoly není čtenáře zahrnout nepřehledným množstvím bezobsažných čísel a statistik, ale především prezentovat stárnutí populace jako potenciální společenský problém či výzvu, které nesporně představuje. Při formulaci doporučení, jak by se společnost měla k tomuto fenoménu postavit a jaká opatření přijmout, se opírám výhradně o závěry národních i mezinárodně uznávaných strategických dokumentů, konkrétně „Stárnutí a politika zaměstnanosti, Česká republika“, „Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002“ nebo „Kvalita života ve stáří: Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012“.

Stěžejní roli v koncepci této práce sehrávají kapitoly třetí a čtvrtá, ve kterých jsem se na základě studia starší i aktuální relevantní literatury pokusila o systematizaci gerontagogických a gerontologických poznatků ve snaze poskytnout čtenáři co možná nejucelenější orientaci v tematice vzdělávání seniorů.

Třetí kapitola je věnována gerontagogice jako takové, čili vědě o edukaci ve stáří a ke stáří. Pojednává o jejím předmětu a funkcích, zařazení v systému věd či o hlavních současných trendech v této oblasti. Její součástí je též stručný přehled institucí zajišťujících vzdělávání seniorů v České republice i inspirativní příklady ze zahraničí.

V kapitole čtvrté se poté snažím o nalezení odpovědi na otázku, zda jsou vůbec senioři po stránce svých potenciálních psychických a fyzických omezení schopni plnohodnotné účasti na dalším vzdělávání a dosažení pozitivních vzdělávacích efektů, případně jaká opatření je třeba přijmout, aby vzdělávání mohlo pomoci tyto handicapy kompenzovat a pomoci tak stárnoucím účastníkům plně využít jejich stávající potenciál. Při analýze docility (tj. schopnosti učit se) seniorů a formulování závěrů přitom vycházím z prací a výzkumů českých i zahraničních autorů.

Závěrem se pozastavuji i nad problematikou motivace seniorů k dalšímu vzdělávání a kriticky hodnotím snížený zájem českých seniorů o využití jeho potenciálu pro svůj osobní rozvoj. Pokouším se odhalit příčiny tohoto stavu a zároveň formulovat dílčí doporučení pro budoucí vývoj gerontagogiky tak, aby mohla v budoucnu získat celospolečenské uznání a naplňovat ekonomické i humanizační cíle, které jsou jí připisovány.

1 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA PRO DEFINOVÁNÍ

STÁŘÍ

Chceme-li co nejpřesněji uchopit pojem „stáří“, což pokládám z hlediska zaměření této práce za téměř stěžejní, je hrubě simplifikujícím přístupem podlehnout stereotypizujícím postojům a klást důraz pouze na jeho fyziologickou podmíněnost. **Ve vymezení stáří totiž sehrávají nezastupitelnou roli i společenské, psychologické a mnohé další vlivy.**

Na tuto skutečnost reaguje např. Z. Kalvach (1997, s. 18), když stáří vyčerpávajícím způsobem definuje jako obecné označení pozdních fází ontogeneze, přirozeného průběhu života, které je „... důsledkem a projevem geneticky podmíněných involučních procesů, modifikovaných dalšími faktory (především chorobami, životním způsobem a životními podmínkami), a je spojeno s řadou významných změn sociálních (osamostatnění dětí, penzionování a jiné změny sociálních rolí, dříve např. odchod na výminku). Všechny změny příčinné i následné se vzájemně prolínají, mnohé jsou protichůdné a jednotné vymezení i periodizace stáří se tak stávají velmi obtížnými“.

Sociologicky významná je dále např. společenská shoda ohledně věkové hranice determinující počátek stáří nebo ztotožnění stáří s dosažením jistého, společností přisouzeného, sociálního statusu.

Po psychologické stránce je nesmírně důležité subjektivní vnímání vlastního stáří. Je nasnadě, že vlastní sebepercepce věku se může diametrálně odlišovat, a velmi často se skutečně odlišuje, od věkového statusu přisouzeného jedinci ostatními lidmi.

1.1 KALENDÁŘNÍ STÁŘÍ

Kalendářní - nebo též chronologický či matriční - věk je nejběžnějším měřítkem stárnutí. Sám o sobě v podstatě nemá zásadní výpovědní hodnotu, nicméně často úzce koreluje s dalšími faktory, např. fyzickými a psychickými změnami, charakteristickými vzhledovými rysy atd.

Za chronologicky starého člověka je považován ten jedinec, který svým věkem přesáhl konkrétní, společenskou konvencí stanovenou, hranici, po jejímž překročení se statisticky častěji a výrazněji projevují involuční procesy. Ještě v osmdesátých letech dvacátého století bývalo stáří definováno dosažením šedesátého roku života, avšak v současnosti se - v důsledku všeobecného zlepšování funkční zdatnosti stárnoucí populace - tato hranice výrazně posouvá k roku pětadesátému až sedmdesátému a výše, přičemž za klíčový ontogenetický bod lze považovat věk kolem sedmdesáti pěti let (Kalvach, 1997, s. 22).

Nejen stanovení počátku stáří je však komplikovanou záležitostí. S obdobnými obtížemi se setkáme i při snaze rozdělit jej do konkrétních časových period. Existuje nepřeberné množství pokusů o etapizaci lidského dospělého věku, v současné době je však v praxi nejužívanější **patnáctiletá periodizace doporučovaná Světovou zdravotnickou organizací**. Dospělost je zde členěna na:

- 1) **střední věk** (45-59 let),
- 2) **vyšší věk, starší věk, rané stáří** (60-74 let),
- 3) **stařecký věk, pokročilý věk, pravé stáří, sénium** (75-89 let),
- 4) **dlouhověkost** (90 let a výše).

Pro období vlastního stáří jsou nejčastěji uplatňovány kategorie:

- 1) **věk mladých seniorů**¹ (65 až 74 let), fáze adaptace na penzi;
- 2) **věk starých seniorů** (75 až 84 let), během něž již dochází k výraznějším změnám funkční zdatnosti;
- 3) **věk velmi starých seniorů** (85 let a více), označovaný též za **dlouhověkost**, který se vyznačuje silně omezenou, někdy dokonce nulovou, soběstačností jedince.

Podstatnou výhodou kalendářního vymezení stáří je jeho jednoznačnost, snadná aplikovatelnost a srovnatelnost, nicméně věkové etapy lze ze sociologického hlediska považovat za pouhé sociální bezobsažné agregáty (Šmausová, 2004). **Stárnutí je**

---

¹ Pojem „senior“ v textu užívám, ve shodě s A. Petřkovou a R. Čornaničovou (2004) jako – na rozdíl od pojmů „důchodce“ či „starý člověk“ - významově neutrální a emočně nezatížené označení pro jedince ve starším a starém věkovém období.

kategorie značně individuálního charakteru a ne vždy musí kalendářní stáří jedince odpovídat jeho faktickému stavu. Z toho důvodu bývá zaváděna kategorie tzv. věku **funkčního**, který reprezentuje reálný biologický, psychologický i sociální potenciál konkrétního jedince.

1.2 BIOLOGICKÉ STÁŘÍ

V biologickém pojetí je stáří chápáno jako „... **hypotetické označení konkrétní míry změn involučních** ... obvykle těsně propojených se změnami způsobenými těmi chorobami, které se vyskytují s vysokou frekvencí převážně ve vyšším věku ...“ (Kalvach, 1997, s. 19, *text zvýraznila A. D.*).

Na základě skutečnosti, že mezi lidmi stejného kalendářního věku bývají výrazné rozdíly v míře involučních změn a funkční zdatnosti, lze odvodit, že biologický věk člověka je mnohem výstižnějším měřítkem než jeho věk kalendářní. Metodologie měření biologického věku a specifikace jeho jednotlivých determinant však naráží na řadu problémů, proto se stanovení biologického stáří ani jeho dílčích variant v běžné praxi neužívá.

1.3 KOGNITIVNÍ STÁŘÍ

Potenciální rozpor však nepanuje pouze mezi kalendářním věkem a faktickým biologickým stavem jedince, ale i mezi kalendářním věkem, společností přiznaným věkovým statusem a tzv. **subjektivní věkovou identifikací**.

Kastenbaum a kol. (In Dopita, 2005, s. 35) z tohoto důvodu zavádějí indikátor „Můj věk“, přičemž jej rozděluje na věk pocitový, vzhledový, věk činu a věk zájmu (tzn., jak daný jedinec subjektivně hodnotí svůj věk na základě svých pocitů, vzhledu, činů a zájmů). Barak a Stern potom označují tyto čtyři dimenze jako kognitivní věk (tamtéž).

Roku 1996 zorganizovali Rabušic a Mareš výzkum seniorské populace, jehož účelem bylo na základě sebereflexe respondentů určit, od kolika let se lidé skutečně vnímají jako

staří. Z jimi získaných dat (viz. tab. A1 a A2, *Příloha A*, s. 69) jasně vyplývá, že se subjektivní pocit stáří začíná všeobecně projevovat až zhruba pět až deset let po faktickém dovršení důchodového věku (Rabušic, 1997, s. 24-25).

1.4 SOCIÁLNÍ STÁŘÍ

Podle Eisenstadta (In Šmausová, 2004, s. 15) je „... *věková struktura sociální konstrukcí*, která rozděluje lidský věk na úseky s určitými předepsanými významy, včetně správného rolového jednání a alokace. Tyto vzory jednání obsahují význam a ohodnocení věkového úseku a členové společností na nich orientují své věkové chování.“ Jinými slovy: Sociální věk odráží **očekávané společenské chování přiměřené konkrétnímu věku kalendářnímu**.

V tomto pojetí je tudíž stáří určeno kombinací několika významných sociálních změn, a to zejména odchodem do důchodu a s ním spojenou větší mírou sociální izolace, změnou sociálních rolí a kontaktů, stylu života, struktury volného času, materiálního zajištění atd.

V sociologii je obvyklá periodizace života na:

- 1) **první, předproduktivní věk**, charakterizovaný růstem, vývojem, vzděláváním a profesní přípravou,
- 2) **druhý, produktivní věk**, a to produktivní po stránce pracovní, sociální i biologické,
- 3) **třetí, postproduktivní věk**,
- 4) **čtvrtý věk**, označovaný též za **fázi závislosti**.

Tato koncepce se však v kontextu vývoje společnosti pozvolna stává anachronismem. R. Muffels (1997) se např. domnívá, že by bylo vhodnější **model věkové diferenciaci nahradit modelem věkové integrace**, v němž by bylo celoživotní učení nedílně propojeno s celoživotní prací i celoživotním provozováním zájmových činností. Tento názor není žádnou výjimkou, ba naopak, jde o obecně přijímaný přístup ke kultivaci a zvyšování

kvality života², prosazovaný v řadě mezinárodních strategických dokumentů. Vychází z tzv. **modelu „aktivního stárnutí“**³, který vysoce oceňuje „... schopnost lidí vést v průběhu stárnutí produktivní společenský a ekonomický život. Aktivní stárnutí předpokládá vysoký stupeň flexibility v rozhodování, jakým způsobem jednotlivci i rodiny tráví svůj čas – v práci, učení, volném čase i v péči o druhé“ (OECD, 1998, s. 4, *přeložila A. D.*). Ve svém základu tento koncept prakticky vychází z předpokladu, že ve stáří zůstávají zachovány potřeby středního dospělého věku, jakými jsou potřeba aktivity, participace na společenském životě, potřeba společenských kontaktů, důstojnosti atd., a že společnosti by se neměly zříkat své zodpovědnosti za poskytování dostatečných příležitostí pro uspokojování těchto potřeb.

1.4.1 Stáří - postproduktivní etapa života?

Ve smýšlení současné, moderní společnosti, vysoce oceňující hodnotu výkonu, stále převládá redukcující užívání ekonomické produktivity jako hlavního kritéria pro posuzování sociální role, prestiže, úspěšnosti, ba i věku člověka. Proto je **za počátek stáří velmi často považován odchod do důchodu** a stáří samotné je označováno jako „neaktivní“, „postproduktivní“ etapa života, a to bez ohledu na skutečnost, že osobnostní rozvoj, který může být a často rovněž je integrální součástí stáří, je rovněž nesporně procesem produktivním.

Věk, v němž jedinci vzniká nárok na penzionování a kdy tím pádem získává společenský status starého člověka, „... je veskrze arbitrární a není závislý na žádném výrazném biologickém nebo sociálním parametru“ (Rabušic, 1997, s. 13). G. Šmausová (2004, s. 18) ve stejném smyslu hovoří o tom, že stáří nepochází od přírody, ale je determinováno stavem na pracovním trhu; pracovní síla dle ní tudíž nestárne ani tak fyzicky, jako kulturně.

---

² „Koncepce individuální kvality života vycházejí z teorie pocítování kvality života jako subjektivní spokojenosti, resp. nespokojenosti s vlastním životem a jeho jednotlivými oblastmi na základě vlastních představ, nadějí, očekávání a přesvědčení. Tato subjektivní percepce kvality života v sobě však implicitně odráží i podmínky, okolnosti i sociální vztahy, ve kterých člověk prožívá svůj život“ (Čornaničová, 2004, s. 145)

³ Model aktivního stárnutí se ostře vymezuje oproti tzv. **teorii disengagementu**, popisující stáří jako pomalý proces dobrovolného psychického a sociálního stahování se ze společenského života.

Často bývá mj. přehlížena skutečnost, že **ve chvíli, kdy je člověk penzionován, ještě většinou není na konci svých ekonomicky produktivních sil**. Dle H. Haškovcové (1990, s. 71) si stále uchovává tzv. „zbytkovou pracovní schopnost“.

Nastavení relativně nízkých věkových parametrů pro vznik nároku na odchod do důchodu, jež bylo zprvu motivováno snahou zajistit zaměstnancům zasloužený odpočinek, se nyní začíná jevit jako kontraproduktivní. Pokud pomineme související finanční zátěž, kterou obnáší starost o ekonomicky neaktivní část společnosti, časný odchod do důchodu mívá negativní dopad i na jedince, jichž se bezprostředně týká.

Vytržení z pracovního procesu pro řadu lidí znamená náhlou ztrátu sociální role a prestiže, omezení sociálních kontaktů a zhoršení finanční situace. Namísto každodenní práce nastupuje nadbytek volného času a ztráta životního programu. Velmi výraznou roli též mohou sehrávat vnímané deficity na poli nových informací a technologií (často ústící v tzv. „kognitivní izolaci“), odcizení se s mladou generací či ztráta orientace ve světě. Vezmeme-li v úvahu snížení adaptability ve vyšším věku, mohou tyto aspekty vést až k výraznému poklesu sebevědomí nebo dokonce tzv. „penzijnímu debaklu“ či „penzijnímu kolapsu“.

Stává se téměř „folklorem“ vinit z této neradostné sociální situace seniorů výhradně zaměstnavatele, firemní praktiky, pracovní legislativu nebo celkové společenské klima. Ráda bych tento přístup relativizovala poznámkou, že odchod do důchodu je velmi často osobní volbou jedince. Nikterak nepopírám, že praxe českých firem není právě nakloněna zaměstnávání osob staršího věku, ovšem čeští senioři ve vysoké míře opouštějí pracovní trh ještě před dosažením oficiální hranice pro odchod do důchodu, a to zcela dobrovolně. Tradice pojetí důchodu jako období zaslouženého odpočinku je v české mentalitě stále ještě velmi silně zakořeněna a negativně ovlivňuje vůli k vlastní aktivitě a angažovanosti. (Samozřejmě tento poznatek nelze nijak zevšeobecňovat, popisuje jen obecný trend, stejně tak dobře se setkáváme i s lidmi plně aktivními až do vysokého věku.)

Možné psychologické následky odchodu do důchodu však není vhodné podceňovat a sami stárnoucí lidé by měli ve vlastním zájmu věnovat zvýšenou pozornost především jejich prevenci, ať již formou proaktivního životního stylu nebo využitím rozvojového potenciálu vzdělávacích, sportovních, zájmových či jiných aktivizujících činností.

2 DEMOGRAFICKÉ STÁRNUTÍ POPULACE

Významné objevy na poli medicíny a životosprávy a postupné zvyšování životní úrovně v průběhu 20. století vedly k doslova revolučnímu **prodloužení střední délky života**⁴ (očekávané doby dožití). Jde zajisté o úctyhodný pokrok lidstva, avšak je třeba si uvědomit i jeho negativní aspekty. V součinnosti se snižováním natality u většinové populace je mj. příčinou jednoho z nejdiskutovanějších společenských problémů posledních let – demografického stárnutí obyvatelstva.

Demografický vývoj probíhá v různých částech světa značně heterogenně. Zatímco tzv. rozvinuté země (země EU, USA, Kanada, Austrálie, Nový Zéland a Japonsko) výrazně demograficky stárnou, rozvojové země vykazují vysoké procento narozených dětí a mladého obyvatelstva. V globálu však oba trendy směřují k dosti nejisté perspektivě.

Předkládané statistické údaje jsou skutečně alarmující. H. Haškovcová (1990, s. 121) sumarizuje údaje World Assembly of Ageing z roku 1982 a na jejich základě vyvozuje, že pokud roku 1975 činil počet osob starších šedesáti let ve světové populaci 350 milionů, v roce 1983 už 460 milionů a pro rok 2025 je jejich počet predikován na celých 1 121 milionů, reprezentuje toto zvýšení mezi lety 1975 a 2025 **225% nárůst podílu starých lidí v populaci**. Pro rok 2050 prognózy OSN hovoří dokonce o téměř dvou miliardách osob starších šedesáti let!

K největšímu a nejrychlejšímu nárůstu by přitom mělo dojít v rozvojových zemích, kde se očekává, že počet starších osob během příštích padesáti let vzroste na čtyřnásobek současného stavu.

V současnosti je nejmarkantněji stárnutí obyvatelstva pocíťováno v Evropě, která je již dnes nejstarším světadílem. Zde se předpokládá nárůst podílu obyvatelstva staršího šedesáti let z 20 % roku 1998 na 28 % roku 2025 a konečně 53 % roku 2050.

---

⁴ Střední délka života je demograficky významný ukazatel, jenž udává, „... kolik let života s největší pravděpodobností zbývá v dané populaci jedinci určitého věku (a pohlaví), pokud se úmrtnostní poměry významně nezmění“ (Kalvach [et al.], 1997, s. 44).

„V některých vyspělých a transformujících se zemích je počet starších osob již nyní větší než počet dětí a porodnost v těchto zemích klesla pod úroveň dostačující pro přirozené obnovování populace“ (*Madridský plán ...*, 2007, s. 10). V Evropě podle E. Maškové (In Skopalová, 2005, s. 63) dojde k vyrovnaní počtu dětí a seniorů již během příštích patnácti let a v roce 2050 zde může být dokonce dvakrát více seniorů starších pětadesáti let než dětí do patnácti let. Pro porovnání – v celosvětovém měřítku by se roku 2050 mělo teprve dosáhnout vyrovnaného stavu (*Madridský plán ...*, 2007, s. 10).

Ani Česká republika se samozřejmě nevyhne tomuto celoevropskému trendu⁵. Podle statistik OECD dokonce stárnutí v České republice ve skutečnosti probíhá a výhledově i nadále probíhat bude ještě mnohem intenzivněji, než ve většině ostatních členských států OECD. Plodnost v ČR je jednou z nejnižších na světě a současně vytrvale roste očekávaná délka života (OECD, 2004, s. 9). Tyto vývojové trendy nepochybně spějí k dramatickým změnám ve složení české populace.

Český statistický úřad zpracoval demografickou prognózu, podle níž „... bude v roce 2050 žít v České republice přibližně půl milionu občanů ve věku 85 a více let (ve srovnání s 101 718 v roce 2006) a téměř tři miliony osob starších 65 let (31, 3 %). Naděje dožití při narození bude v roce 2050 činit 78,9 let pro muže a 84,5 pro ženy (oproti 73,4 pro muže a 79,7 let pro ženy v roce 2006). Předpokládá se, že v období let 2000 až 2050 se v hospodářsky vyspělých zemích zvýší podíl lidí ve věku 80 a více let třikrát, avšak počet stoletých a starších 15,5 krát. Úhrnná plodnost v první polovině roku 2007 činila 1,4 živě narozených dětí na jednu ženu v reprodukčním věku a překonala tak hranici 1,3 považovanou za velmi nízkou úroveň. Plodnost však stále zůstává na nízké, v dlouhodobém pohledu prostou reprodukci populace nezajišťující úrovni“ (*Kvalita života ve stáří ...*, 2008, s. 9, *křížové odkazy odstranila A. D.*).

---

⁵ Možné varianty předpokládaného vývoje počtu a procentuálního zastoupení seniorů v české populaci a související pravděpodobný růst průměrného věku obyvatelstva přibližují tab. B3 a B4, *Příloha B*, s. 70.

2.1 PREDIKCE EKONOMICKÝCH DŮSLEDKŮ DEMOGRAFICKÉHO STÁRNUTÍ

Dlužno dodat, že **k prodlužování lidského života dochází především v jeho ekonomicky postproduktivní fázi**. To v budoucnu, při zachování současných hranic odchodu do důchodu, nevyhnutelně povede ke zvyšování podílu ekonomicky neaktivního obyvatelstva. Nejlépe tuto skutečnost reprezentuje kontinuálně rostoucí **koeficient závislosti stárí**⁶, který se v současnosti ve většině vyspělých zemí rovná zhruba jedné pětině, do poloviny 21. století se však očekává jeho nárůst až na jednu třetinu a více (Stuart-Hamilton, 1999, s. 14).

Prognózy OECD pro Českou republiku však uvádějí ještě značně pesimističtější údaje. Koeficient závislosti stárí by tu měl v roce 2025 dosáhnout 40 %, což je dvojnásobek v porovnání s rokem 2000. V roce 2050 je již hodnota tohoto ukazatele odhadována na 66,4 % (tzn., že na jednu osobu starší 65 let bude připadat méně než jeden a půl osoby v ekonomicky aktivním věku), čili vedle Japonska druhá nejvyšší v OECD. Podobně neradostný je i fakt, že ČR je jedna z pouze dvou zemí OECD, kde **celková míra závislosti**⁷ pravděpodobně vzroste v roce 2050 nad 100 %. Pokud se tyto výpočty naplní, v horizontu čtyřiceti let by „závislá“ populace měla početně převýšit populaci ekonomicky aktivní⁸ (OECD, 2004, s. 9). Určitou možnost pro ČR představuje imigrace, umožňující okamžitý nárůst počtu osob v ekonomicky aktivním věku, nicméně vše nasvědčuje tomu, že role migrace bude jen dočasná a navíc bude velmi záviset na demografickém složení a ekonomickém chování imigrantů na trhu práce.

Stárnutí populace (v kombinaci s dalšími demografickými, ekonomickými a institucionálními faktory) zřejmě bez včasných zásahů ze strany státu vyústí v množství nejružnějších společensky nežádoucích efektů.

---

⁶ poměr počtu obyvatel ve věku 65 a více let ku počtu obyvatel ve věkovém rozpětí 20-64 let (populace v ekonomicky aktivním věku)

⁷ poměr populace mladší než 20 let a populace ve věku 65 a více let (populace v ekonomicky neaktivním věku) ku populaci ve věku 20-64 let

⁸ Projektované trendy v mírách závislosti pro ČR v porovnání s ostatními členskými státy OECD jsou graficky znázorněny v grafu C1, *Příloha C*, s. 71.

Světové ekonomiky se pravděpodobně budou muset vyrovnat s neúměrně vysokými nároky na systémy sociálního zabezpečení, zdravotnictví i dlouhodobé péče a s deficitem pracovní síly, která by tyto systémy mohla efektivně financovat. Pro udržení vyhovující ekonomické úrovně společnosti bude nutno cíleně vytvářet prostředky na pokrývání takto kontinuálně rostoucích nákladů.

Řešení ve formě zvyšování povinných odvodů do systému státního pojištění či snižování důchodových dávek se, ze zřejmých důvodů, nejeví jako nejproduktivnější. Obě varianty by znamenaly výrazný zásah do životní úrovně obyvatelstva.

Je zřejmé, že **bude zapotřebí celková reforma založená na optimalizaci poměru produktivního a neproduktivního obyvatelstva a změně financování důchodového systému.** L. Rabušic (1997) ve svém příspěvku nastiňuje vizi reformy, která by se opírala o transformaci průběžného financování důchodů v kapitálové, prostřednictvím zavedení povinného spoření na důchod, a zvýšení věkové hranice zakládající nárok na odchod do důchodu. Rabušic osobně za vhodnou hranici považuje věk 65 let.

Samozřejmě lze vůči obdobným ekonomickým prognózám zastat i více či méně skeptické stanovisko (jak to činí např. Jan Keller (2004, s. 39)), proto je předkládám čtenáři pouze jako podnět k zamyšlení a vlastnímu kritickému zhodnocení.

Nikterak nezastírám, že nemám ekonomické vzdělání a osobně nedokážu odhadnout všechny důsledky, které s sebou stárnutí populace přinese, avšak relativně nevyhnutelnou se jeví skutečnost, že **zaměstnanci pravděpodobně budou muset setrvávat v pracovním procesu až do podstatně vyššího věku, než je tomu dnes.** V této souvislosti se hovoří o tzv. **druhé kariéře.**

Zaměstnávání osob pokročilejšího věku však má svá úskalí. Navzdory řadě nepopíratelných pozitivních vlastností (např. spolehlivosti, zkušenosti, svědomitosti, smyslu pro odpovědnost a povinnost, smyslu pro etiku, loajalitu atd.) jsou senioři zároveň handicapováni mj. setráváním na vlastním jednání, mínění a myšlenkových logaritmech, zhoršenou flexibilitou a sníženou schopností adaptace. Již dnes, jak upozorňuje D. Šimek (2005, s. 11-17), se starší generace jen s obtížemi přizpůsobují změnám ve struktuře povolání vyvolaným transformací charakteru, obsahu, dělby a organizace práce.

2.1.1 Stárnutí a politika zaměstnanosti České republiky

Ačkoli můžeme stále rostoucí počet starších lidí z jistého úhlu pohledu vnímat jako hrozbu, zároveň v něm lze odhalit potenciální hodnotu nesmírného významu pro podniky, národní hospodářství i celou společnost, a to už z toho důvodu, že se dosud nepodařilo prokázat jednoznačnou kauzalitu mezi stárnutím a úbytkem výkonu. **Míru výkonu spoluurčuje mnohem více faktorů než pouhý věk** - např. uznání, motivace, sebehodnocení, zkušenosti apod. Potenciál seniorů však v důsledku současných veřejných opatření a podnikových praktik zůstává takřka nevyužíván.

Tato skutečnost pochopitelně nemohla zůstat nereflektována na poli mezinárodních organizací a jejich činnosti. Z počátku roku 2001 Výbor OECD pro zaměstnanost, práci a sociální věci (ELSAC) inicioval vytvoření tematického přehledu opatření ke zlepšení vyhlídek starších pracovníků⁹ na trhu práce, a to jak na straně poptávky, tak i její nabídky. Praktickým výstupem tohoto projektu je série cca dvaceti národních zpráv, které rekapitulují přehled hlavních bariér zaměstnávání starších pracujících, hodnotí účelnost a efektivnost existujících opatření k překonávání těchto bariér a nabízejí soubor doporučení pro další činnost vládních orgánů a sociálních partnerů v této oblasti. Jednou z národních zpráv je i zpráva o stavu v České republice, „**Stárnutí a politika zaměstnanosti, Česká republika**“. Při dalším výkladu budu vycházet téměř výhradně ze závěrů tohoto dokumentu.

Vliv nepříznivých demografických statistik na hospodářský růst země je v České republice výrazně posilován tendencí starších pracovníků předčasně, tj. před dosažením oficiálního důchodového věku, odcházet z trhu práce. Pokud nebudou přijata účinná opatření ke zvýšení míry účasti starších osob na pracovním procesu, údajně hrozí, že počet zaměstnanců odcházejících do důchodu brzy převýší počet nově nastupujících.

Podle OECD by proto klíčovým úkolem mělo být zlepšování vyhlídek starších pracovníků na získání a udržení zaměstnání a jejich motivace k ochotě setrvat v pracovním procesu co nejdéle. V praxi to znamená, že „... je třeba s větším úsilím omezovat negativní

---

⁹ Pro účely tohoto projektu bylo rozhodnuto definovat starší pracovníky jako pracovníky ve věku 50 a více let.

pobídky k práci vestavěné do systému sociálního zabezpečení, odstraňovat překážky přijímání a udržení starších pracovníků v zaměstnání, posilovat aktivační stránku programů zaměstnanosti a zlepšovat kvalifikaci a zaměstnatelnost těchto pracovníků. V obecnějším měřítku se musí změnit postoje k starším pracovníkům. Důležitým předpokladem úspěchu bude komplexnost reformy a jejich prosazování v úzké spolupráci s jednotlivými zúčastněnými aktéry, zejména se sociálními partnery“ (OECD, 2004, s. 9).

2.1.1.1 Podniková praxe v ČR ve vztahu k zaměstnávání seniorů

Postoje zaměstnavatelů a celé společnosti k seniorské populaci jsou skutečně podstatným faktorem určujícím charakter zaměstnanosti starších osob. Rozhodování o jejich přijímání či propouštění, o čase a prostředcích věnovaných na jejich výcvik a vzdělávání apod. vychází z představ o snížené produktivitě, adaptabilitě a negativních pracovních návycích seniorů. I přes existenci antidiskriminační pracovněprávní legislativy a kolektivních smluv se stále nezanedbatelná skupina starších zaměstnanců v zaměstnání setkává s nejrůznějšími formami diskriminace na základě svého věku a jemu příslušných atributů – Podle OECD tuto skupinu roku 2000 představovalo 19,6 % mužů a 13,8 % žen ve věku 50-64 let (OECD, 2004, s. 57).

Praxe českých firem navíc většinou odráží názor, že podporováním odchodu starších zaměstnanců z trhu práce je automaticky posilována zaměstnanost mladších. V kontextu pokračujícího stárnutí populace se však tento postoj stává naprosto evidentním přežitkem. Trh práce bude muset akceptovat stanovisko, že „... dosavadní poptávka po ‚mladých a dynamických kolektivech‘ nebude vyslyšena a že naopak bude muset ve stále větší míře absorbovat pracovníky, které v dnešní (bohužel krátkozraké) optice považuje za nepotřebné a nezaměstnatelné – osoby starší padesáti let a osoby v raném seniorském věku“ (Rabušic, 2006, s. 79). Na to upozorňuje i Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002, když v čl. 26 formuluje následující stanovisko: „Při snaze o zajištění zaměstnání pro všechny je třeba si uvědomit, že prodlužování zaměstnání starších osob nemusí nutně ubírat pracovní příležitosti mladým a že starší zaměstnanci představují hodnotný a dlouhodobý přínos pro zvyšování produkce a výkonnosti ekonomiky státu, což může v konečném efektu prospívat všem příslušníkům dané společnosti. Ekonomice jako celku mohou také prospívat projekty, při kterých se budou využívat znalosti a zkušenosti

starších pracovníků při zaškolování mladých a nových zaměstnanců“ (*Madridský plán ...*, 2007, s. 17).

Jako další užitečná opatření směřující k vyšší zaměstnanosti starších osob se jeví i zlepšování pracovních podmínek a jejich přibližování individuálním potřebám seniorů (např. intenzivnějším využíváním pružnější pracovní doby a zaměstnáváním starších osob na zkrácený pracovní úvazek, které by jim zároveň významně usnadnily přechod z práce do důchodu) nebo cílená podpora informačních kampaní o otázkách stáří (OECD, 2004, s. 12-13). Právě zde spatřuji otevřený prostor pro využití edukačních aktivit proseniorského charakteru, tj. aktivit, jejichž hlavním cílem je výchova ke stáří, zaměřená na mezigenerační porozumění a solidaritu, na pochopení návaznosti, podmíněnosti a cest generací v životě společnosti a v neposlední řadě na utváření pozitivního obrazu o stárnoucích a starých lidech (Petřková, Čornaničová, 2004).

2.1.1.2 Vzdělanostní úroveň seniorské populace

Budoucí poptávka po zaměstnancích vyššího věku se však samozřejmě bude muset, aby mohla být uspokojena, sejít s adekvátní nabídkou – tzn. jedinci s vhodnými charakteristikami, kvalifikací, kompetencemi a odbornými dovednostmi.

Je nutno říci, že situaci na pracovním trhu ČR značně komplikuje fakt, že **kvalifikační úroveň starších pracovníků je omezena jejich relativně nízkým dosaženým vzděláním ve srovnání s mladšími věkovými skupinami¹⁰**. Rovněž gramotnostní dovednosti dosahují nižší úrovně a dále klesají s věkem. Starší jedinci navíc často nabyli svých znalostí a dovedností v odvětvích, která následně prošla hlubokou restrukturalizací.

V ČR přitom znatelně platí přímá úměrnost mezi dosaženým stupněm vzdělání a mírou účasti na trhu práce, tzn., že zaměstnanost a nezaměstnanost jsou přímo úměrně ovlivněny úrovní vzdělání, přičemž míra účasti logicky roste s vyšším vzděláním¹¹.

V takových podmínkách by mělo vzdělávání dospělých, potažmo starších obyvatel, sehrát zásadní úlohu při překonávání nedostatků formálního vzdělávání u ekonomicky

---

¹⁰ viz. grafy D2 a D3, *Příloha D*, s. 72

¹¹ viz. graf E4, *Příloha E*, s. 73

aktivní populace a tím podporovat a zvyšovat její zaměstnatelnost. Vzdělávání může rovněž významně zvýšit jejich flexibilitu, jejich mzdy a zisky firem, nemluvě o společenských efektech vzdělávání.

Je proto potřeba, aby starší lidé měli příležitost udržovat a dále rozvíjet svou kvalifikaci (tzn. zajistit dobře fungující systém dalšího vzdělávání, sloužící pracujícím všech věkových kategorií) a aby byli dostatečně motivováni tuto možnost využít.

Dle výsledků výzkumu Gelderbloma a kol. (In Muffels, 1997, s. 44) pracovní produktivita roste až do určité hranice, jež je závislá na rozsahu a kvalitě firemních investic do lidského kapitálu. Cílený a systematický rozvoj starších zaměstnanců prý vede k posunu hranice snižujícího se výkonu směrem vzhůru.

Situace v praxi je však taková, že řada firem nedisponuje potřebnými prostředky či z různých důvodů nepocituje dostatečně silnou motivaci zajišťovat kurzy dalšího odborného vzdělávání specificky zaměřené na starší zaměstnance. Druhou stranou mince je ovšem i fakt, že ani o existující nabídku nebývá v řadách starších pracujících znatelnější zájem. Mnoho z nich vnímá jen malý osobní přínos v investování svého času a úsilí do školení. Logickým výsledkem je potom vysoce podprůměrná účast starších zaměstnanců na dalším odborném vzdělávání¹².

Zkušenosti OECD ukazují, že existuje řada mechanismů podporujících účast na školení (a současně řešících ekonomické a finanční překážky). Patří k nim např. daňové úlevy pro podniky, úmluvy o vyrovnání účtu za školení a vyučení, úlevy z pracovní doby a úhrada doby na školení, daňové úlevy a finanční příspěvky pro jednotlivce, osobní vzdělávací účty, studijní volno, studium při zaměstnání atd. (OECD, 2003, In OECD, 2004, s. 80).

Kromě toho se stává nutností **poskytnout nezaměstnaným starším lidem možnost vrátit se na trh práce**, a to především prostřednictvím tzv. aktivních programů trhu práce, čítajících nejrůznější rekvalifikační programy, subvencovaná zaměstnání, veřejně prospěšné práce, vytváření společensky účelných pracovních míst apod. Ovšem i v těchto oblastech zůstává účast starších uchazečů o práci na velmi podprůměrné úrovni, jak dokládá tab. F5, *Příloha F* na s. 74. Podle údajů OECD je jen méně než 50 % starších

---

¹² srovnej s grafem F5, *Příloha F*, s. 74

mužů a 40 % starších žen ochotno zvážit možnost rekvalifikace a jen čtvrtina z nich je připravena naučit se nový jazyk (OECD, 2004, s. 83). Celkově jsou tedy starší lidé k rekvalifikaci znatelně méně připraveni, než generace mladší.

ČR by podle OECD měla dbát na zlepšení kvality a zefektivnění aktivních programů práce, jejichž primárním problémem je nedostatečná personální vybavenost, způsobená zejména velmi nízkými finančními prostředky, které jsou na veřejné služby zaměstnanosti vynakládány. V roce 2002 se jednalo konkrétně o částku 0,07 % HDP, což je značně pod průměrem OECD a nejméně v Evropě (OECD, 2004, s. 89).

Na poli rozvoje starších zaměstnanců vykazují české firmy stále jistý deficit. Nejen tato skutečnost proto otevírá prostor pro přehodnocení smyslu a cílů vzdělávání seniorů. Zatímco dosud bylo jeho hlavním posláním udržování a zvyšování kvality života stárnoucích a starých lidí a uspokojování jejich zájmových a občanských potřeb, stále znatelněji vystupuje do popředí důraz na roli vzdělávání jako nástroje k udržení optimálního pracovního potenciálu a konkurenceschopnosti stárnoucí populace. Vzdělávání seniorů tak svou působnost postupně rozšiřuje i směrem do podnikové sféry.

Záměrně přitom hovořím o „rozšiřování“ působnosti, protože vzdělávání seniorů stále nedokážu vnímat – i přes hrozící ekonomické konsekvence demografického stárnutí – jinak, než jako záležitost osobní volby a preferencí každého konkrétního jedince. Proto by dle mého názoru bylo zcela nepřiměřené koncipovat profesní vzdělávání seniorů jako jejich povinnost, nehledě na negativní účinky, které by direktivní charakter vzdělávacích aktivit měl na angažovanost a motivaci účastníků.

Za mnohem vhodnější variantu považuji pojmout jej jako volnou nabídku této specifické skupině, a to nejen v rámci podnikového vzdělávání, a účast (resp. neúčast) na vzdělávacích aktivitách plně ponechat na iniciativě daného zaměstnance. Bylo by totiž hrubou chybou podceňovat rozhodovací schopnosti starších lidí a odebírat jim zodpovědnost za vlastní rozvoj a pracovní uplatnění¹³.

---

¹³ Ze závěrů výzkumného projektu „Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie“, realizovaného v období 2002 – 2004, vyplývá, že právě svoboda v rozhodování, názorech, jednání a formulování svých osobních cílů a osobní odpovědnost za ně (autory souhrnně označovaných jako „autonomie v užším smyslu“) je společně s fyzickou a finanční soběstačností rozhodujícím zdrojem pro pocit kompetence, užitečnosti, sebevědomí a sociálního uznání seniorů (Sýkorová, 2004).

Roli managementu a personálních útvarů firem v tomto modelu spatřuji přednostně v:

- **poskytování komplexní zpětné vazby zaměstnancům**, na jejímž základě by mohli objektivně zhodnotit soulad či nesoulad svého pracovního výkonu s vyžadovanými standardy a vyvodit z toho, s ohledem na své možnosti a omezení, důsledky pro sebe a pro svůj rozvoj;
- **poradenství v oblasti osobního a profesního rozvoje;**
- **zajišťování realizace vzdělávacích aktivit, propagace kurzů** nabízených v rámci firmy i mimo ni, a **zvyšování informovanosti zaměstnanců v této oblasti;**
- **vytváření dostatečného množství pracovních míst a možností** pro zaměstnance, jejichž potenciál již přestává odpovídat nárokům aktuálně zastávaných pracovních pozic;
- **vytváření kvalitních a efektivních programů outplacementu.**

Tuto kapitolu bych ráda uzavřela slovy L. Rabušice (2006, s. 85), podle nějž se „... celoživotní učení a vzdělávání dospělých musí stát organickou součástí naší každodennosti. Nedokážeme-li totiž celkově aktivizovat populaci staršího věku tak, aby byla schopna fungovat na moderním trhu práce v podmínkách společnosti vědění, pak všechny uvažované a snad i připravované akce, které mají mírnit demografické stárnutí společnosti, jako je eliminace předčasných odchodů do důchodu, zvýšení důchodového věku a snaha motivovat seniory k práci i po vzniku nároku na důchod, se minou svým účinkem.“ Právě v aktivizaci seniorské populace dle mého názoru tkví základní „kámen úrazu“ české společnosti. Historický vývoj České republiky našemu národu odkázal řadu specifík, mezi nimi i bezmeznou důvěru v paternalistickou roli státu a s ní spojený snížený pocit odpovědnosti za kvalitu svého vlastního života a za řešení vlastních sociálních a ekonomických problémů. Překonání tohoto přístupu zajisté není nemožné, avšak rozhodně vyžaduje komplexní systémová, zejména politická, opatření a trpělivost, jelikož zajisté nepůjde o zcela krátkodobou záležitost.

2.2 SOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI STÁRNUTÍ POPULACE

Proces demografického stárnutí ale nelze redukovat pouze na jeho ekonomickou dimenzi. Vede rovněž k eskalaci důsledků, které výrazně překračují hranice čistě ekonomického uvažování. Lze očekávat, že iniciuje řadu změn i v sociálních, politických, kulturních, psychologických a duchovních stránkách lidské činnosti. Ovlivní tak doslova všechny aspekty života na úrovni jednotlivců, obcí, států i na mezinárodní scéně (*Madridský plán ...*, 2007, s. 9).

Hospodářská nestabilita společnosti dosud často bývala faktorem, jenž významně apeloval na **mezigenerační solidaritu**. Spoluurčovala přístup ke starým lidem a zprostředkovaně i jejich vlastní sebehodnocení. V dobách nízké hospodářské prosperity bývalo na staré lidi pohlíženo jako na finanční břemeno společnosti a docházelo k výrazné degradaci pozitivních hodnot stáří.

Je však třeba poznamenat, že ekonomické problémy dneška pouze intenzivněji oslabují mezigenerační soudržnost, která je již tak dosti slabá. Na jejím poklesu nese zřejmě největší díl viny dosavadní vývoj moderní (resp. postmoderní) společnosti, jehož signifikantním znakem je mj. modifikace rodinného uspořádání, posun od vícegeneračního soužití k nukleární rodině a rozvolnění tradičních rodinných vazeb. Mladší generace již nevyrůstají v tak bezprostředním kontaktu se stářím, jak tomu bývalo kdysi. Je pro ně obtížné vnímat stárnutí, stáří a umírání jako nedílnou součást lidského života se všemi jeho souvislostmi a pozitivními i negativními aspekty a plně docenit jeho hodnotu. Snížená nebo zcela absentující přímá zkušenost založená na kontaktu se starými lidmi potom vytváří ty nejlepší předpoklady pro jejich podceňování, diskriminaci a vytváření si nebo nekritické přijímání již hotových stereotypů týkajících se seniorské populace¹⁴ a jejich upevňování. V extrému může tato neznalost hrát zásadní roli i v případech zneužívání, pauperizace¹⁵, nebo dokonce týrání seniorů.

---

¹⁴ Stereotypizaci seniorů je přitom možno vnímat jako určitou formu obranného mechanismu, který jedinci pomáhá vytěsnit nebo alespoň zmírnit pocit strachu ze svého vlastního stárnutí a stáří (Petřková, 2004, s. 72).

¹⁵ pauperizace = ochuzování, zbídačování, snižování životní úrovně někoho

Znepokojivé výsledky výzkumu mezigenerační solidarity prezentuje ve svém příspěvku např. A. Petřková (2004, s. 73). Autorka se účastnila realizace orientační průzkumné sondy zaměřené na analýzu toho, jak mladí lidé vnímají stáří a staré lidi a jakou jim přisuzují hodnotu.

Představy, které se u studentů asociovaly s pojmem stáří a starý člověk byly velmi různorodé, nicméně v globálu byla většina z nich významně ovlivněna negativními stereotypy o stáří, což se projevilo zejména v otázce přisuzování vlastností starým lidem. Studenti volili zejména adjektiva jako: zapomnětlivý, pomalý, tvrdohlavý, mrzutý, opatrný, zmatený (60 % a více respondentů); moralizující, moudrý, zvědavý, zahořklý, citlivý, skeptický (40 až 59 % respondentů) a konzervativní, podivínský, vznětlivý a šetrný u 25 % a více respondentů. Negativní stereotypy se tak vztahovaly jak k charakteristikám tělesným, tak mentálním či emocionálním.

Podobně sociálně nepříznivé závěry prezentuje i Ústav sociálního lékařství v Plzni, který roku 2001 provedl průzkum zaměřený na mezigenerační solidaritu a vzájemné pochopení. 74 % respondentů ve věku 35 let tehdy odpovědělo, že stáří není přínosem pro společnost. Pouze 15 % hodnotilo stáří jako přínos a uznávalo moudrost a pomoc, zásluhy a morální vstřícnost seniorů (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 12).

Ani současné vyhlídky mezigeneračního porozumění tedy nejsou nikterak optimistické. Jeho osud v budoucnu, kdy lze výhledově očekávat, že celá situace bude navíc zkomplikována ekonomickou zátěží reprezentovanou narůstajícím podílem ekonomicky neaktivního obyvatelstva v seniorském věku, se tak pro společnost stává velkou neznámou, která by však měla být transformována v pozitivně koncipovanou výzvu. **Aby bylo v budoucnu možné předejít potenciální výraznější věkové diskriminaci (tzv. ageismu), segregaci a stoupajícímu mezigeneračnímu napětí, bude jedním ze stěžejních úkolů společnosti udržet či znovuobnovit společenskou atmosféru příznivě nakloněnou starším občanům.**

Zde spatřuji nezastupitelnou roli v uplatňování **proseniorské edukace**. Domnívám se, že s výchovou tohoto zaměření je nejvhodnější začít co možná nejdříve, již v předškolním

věku dítěte, který skýtá relativně největší šanci pro upevnění proseniorsky orientovaných postojů.

Nejen problematika společenské solidarity, ale i ostatní psychosociální a v obecném smyslu slova humánní aspekty demografického stárnutí jsou v současnosti zřejmě nejkomplexněji rozpracovány v tzv. „**Mezinárodním akčním plánu pro problematiku stárnutí 2002**“¹⁶, všeobecně známém též pod jménem „**Madridský plán**“.

Tento strategický dokument rozvíjí „Zásady OSN pro řešení problémů starší populace“¹⁷ z roku 1991. Byl schválen na Druhém shromáždění o stárnutí a stáří uspořádaném OSN 8. - 12. dubna 2002 v Madridu. Pro evropskou oblast byl následně rozpracován v tzv. „Regionální implementační strategii“ na poradě Ekonomické komise OSN pro Evropu¹⁸, jež se konala v září 2002 v Berlíně.

2.2.1 Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002

Pokud bychom chtěli hovořit o hlavním poselství Madridského plánu, je jím jistě důraz na potřebu začlenit probíhající proces celosvětového stárnutí populace do širšího procesu rozvoje lidstva. Vyzývá ke změnám v přístupu, v politikách a v celospolečenské praxi tak, aby bylo možno plně využít enormní potenciál stárnutí populace ve 21. století. Proklamovaným cílem tohoto strategického dokumentu je „... zajistit, aby lidé na celém světě mohli stárnout v bezpečí a důstojně a aby se i nadále mohli účastnit života ve své společnosti jako plnoprávní občané“ (*Madridský plán ...*, 2007, s. 11). Za tímto účelem je v Madridském plánu formulováno nepřeborné množství obecných návrhů, které je však třeba přizpůsobit místním podmínkám v jednotlivých členských zemích, a zvláště pak náležitě diferencovat doporučení pro země rozvinuté a pro země rozvojové.

Navrhovaná opatření lze rozdělit do tří prioritních oblastí:

1) senioři a rozvoj,

---

¹⁶ Madrid International Plan of Action on Ageing

¹⁷ United Nations Principles for Older Persons

¹⁸ UNECE – United Nations Economic Commission for Europe

- 2) zlepšení zdraví a duševní pohody v pokročilém věku,
- 3) vytváření chápajícího a vstřícného prostředí.

V čl. 13 se dočítáme o jedné ze základních zásad, od které se odvíjí celá koncepce Madridského plánu i všechna doporučení v něm obsažená. Tato zásada zní:

„Prosazování a ochrana všech lidských práv a základních svobod včetně práva na osobní rozvoj je nezbytným předpokladem pro vytvoření vstřícné společnosti pro lidi všech věkových kategorií, do které se starší osoby rovnoprávně s ostatními zapojují bez omezení a v níž nejsou diskriminovány ...“ (*Madridský plán ...*, 2007, s. 13).

Otázka rozvoje seniorů je v Madridském plánu rozpracována do sedmi dílčích tematických okruhů:

- aktivní účast na životě společnosti a na jejím rozvoji,
- práce a stárnoucí pracovní síla,
- rozvoj venkova, migrace a urbanizace,
- přístup k vědomostem, vzdělání a možnostem rozšíření kvalifikace,
- mezigenerační solidarita,
- odstranění chudoby,
- zajištění příjmů, sociální ochrana, sociální zabezpečení a prevence chudoby.

Jedním z konkrétních doporučení zahrnutých v Madridském plánu je zajistit pro seniory příležitosti a poskytovat jim podporu, aby se mohli podílet na rozhodování a aby mohli i nadále pokračovat ve své účasti na kulturních, hospodářských a politických aktivitách, a to včetně **celoživotního vzdělávání**.

Účast na vzdělávání je přitom považována nejen za nezbytnou podmínku pro zapojení seniorů do pracovního procesu a zajištění jejich produktivity, ale i za významnou strategii boje proti sociální izolaci a jeden z rozhodujících předpokladů aktivního a spokojeného života. Přístup k vědomostem, vzdělání a možnostem rozšíření kvalifikace ve všech fázích života, stáří nevyjímaje, by proto měl být samozřejmým a společností nejvýše respektovaným a především zajišťovaným východiskem pro naplňování konceptu celoživotního učení.

Velký důraz je kladen rovněž na zvyšování informovanosti seniorů ohledně vývoje a užívání moderních, především komunikačních a informačních, technologií. Právě **moderní média totiž mají potenciál sloužit jako dobrá prevence odcizení, marginalizace, pocitu osamění a izolace seniorů**. Toho však může být dosaženo pouze tehdy, budou-li seniorům tato média obecně dostupná, a to nejen po stránce dostupnosti faktické, ale i z hlediska uživatelského komfortu přizpůsobeného speciálním potřebám a nárokům staršího obyvatelstva.

V neposlední řadě lze prostřednictvím vzdělávání dosáhnout konstruktivního dialogu mezi generacemi. Potenciál, zkušenosti a znalosti starších osob lze velmi dobře využít při vzdělávání ostatních, mladších generací, zrovna tak jako mladší generace mohou mnohé nabídnout seniorům. Z tohoto pohledu jsou společensky nadmíru přínosné programy pomáhající seniorům uplatňovat jejich nabyté znalosti a dovednosti i po odchodu do důchodu.

Realizace doporučení nastíněných v Madridském plánu vyžaduje vytrvalou činnost a podporu na všech úrovních zahrnující kontinuální systematické monitorování a vyhodnocování změn v demografickém vývoji, všech realizovaných opatření a jejich společenských dopadů. Odpovědnost za ně potom nesou přednostně vlády jednotlivých členských států, které by měly vytvořit vhodné podmínky pro efektivní spolupráci s občanskou společností, místní a regionální samosprávou, soukromým sektorem i nevládními organizacemi. Nemalá část odpovědnosti však padá i na seniory samotné – v rozhodovacím procesu řešícím otázky kvality života ve stáří by se ve vlastním zájmu měly angažovat i jejich organizace a vnášet do celého konceptu vlastní podněty. Doporučováno je rovněž ustavení Národních komisí zabývajících se problematikou stárnutí populace a podpora výchovné, školicí a výzkumné činnosti v této oblasti.

Prosazení Madridského plánu se zdá být dlouhodobou a mimořádně komplikovanou záležitostí. Ve skutečnosti se problematikým stalo již jeho přijetí členskými státy, kdy v řadě z nich nebyl ani podroben adekvátní odborné diskusi. Stěžejní východisko pro hodnocení úspěšnosti, resp. neúspěšnosti realizace opatření navrhovaných v Madridském

plánu představují zprávy o plnění tzv. **Regionální implementační strategie (RIS)**¹⁹. RIS rekapituluje hlavní zásady Madridského plánu a převádí je do roviny strategických závazků, které jsou povinny akceptovat a prosazovat všechny členské země regionu. Hlavním deklarovaným cílem RIS je zajistit, aby se problematika stárnutí a stáří stala nedílnou součástí veřejných politik všech členských států.

2.2.2 Kvalita života ve stáří: Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012

Česká republika na výzvy Madridského plánu zareagovala březnu 2006 zřízením „Rady vlády pro seniory a stárnutí populace“ a vydáním dokumentu Ministerstva práce a sociálních věcí „Kvalita života ve stáří: Národní program přípravy na stárnutí“, a to nejprve pro období let 2003 až 2007 a aktuálně i pro 2008 až 2012. Tento dokument vytyčuje pět strategických domén, které doporučuje prosazovat horizontálně napříč sektory a na všech úrovních veřejné správy. Jmenovitě se jedná o:

- **aktivní stárnutí,**
- **prostředí a komunitu vstřícnou ke stáří,**
- **zlepšení zdraví a zdravotní péče ve stáří,**
- **podporu rodiny a pečovateli,**
- **podporu participace na životě společnosti a ochranu lidských práv.**

Na úrovni základních idejí (důraz na celoživotní přístup, mezigenerační vztahy a soudržnost, genderový přístup, snižování sociálních a geografických rozdílů, partnerství vlády, samosprávy, občanské společnosti a sociálních partnerů atd.) i konkrétních doporučení však tento program v podstatě nikterak nevybočuje z rámce, který předznamenal již Madridský plán. V rovině ekonomické lze potom nalézt mnoho styčných bodů se zprávou OECD „Stárnutí a politika zaměstnanosti“, přičemž oba dva tyto dokumenty již byly probrány výše v předchozích kapitolách.

---

¹⁹ dostupné z www.monitoringris.org

3 GERONTAGOGIKA

Vzdělávací potřeby seniorů byly dlouhou dobu přehlíženy. Svou vinu na tom zajisté nese i negativní obraz stáří, jenž byl ve společnosti značně rozšířen a navíc podporován soudobými gerontologickými a gerontopsychologickými poznatky. **Jako specifická cílová skupina začali být lidé v ekonomicky postproduktivním věku chápáni až zhruba v šedesátých, sedmdesátých letech dvacátého století.**

Zhruba do sedmdesátých let můžeme datovat i počátek profilování gerontagogiky jako svébytné vědní disciplíny (ačkoli ji osobně vnímám jako specializovanou disciplínu andragogiky se samostatnou praxí), jejímž předmětem zájmu je teorie i praxe vzdělávání seniorů. Rozvoj gerontagogiky lze považovat za **důsledek pokračujícího diferenciačního procesu věd o výchově a vzdělávání** a tendence specifikovat jejich jednotlivé oblasti. Přesto je však velmi obtížné konkrétněji časově určit vznik této disciplíny. **Myšlenka organizovaného vzdělávání seniorů má svůj původ ve Francii**, kde byla r. 1973 založena historicky první univerzita třetího věku. Jejími popularizátory byli představitelé různých oborů, kteří se tehdy přednostně soustředili na otázky průběhu edukačních aktivit. Ty měly zpočátku poměrně úzký rozsah, pozornost byla věnována především programům přípravy na stáří a edukačním aktivitám v domovech důchodců a na univerzitách třetího věku.

Systémový přístup ke gerontagogice se formoval jen velmi zvolna. O skutečném rozmachu edukace seniorů lze hovořit až v osmdesátých letech minulého století, kdy se již stává běžnou a uznávanou součástí vzdělávací praxe v řadě vyspělých zemí.

V devadesátých letech se pole gerontagogiky dále rozšiřuje. V jejím zaměření došlo k příklonu k posilování mezigenerační solidarity prostřednictvím proseniorské edukace.

Gerontagogika je tedy relativně mladou disciplínou, která se ještě stále terminologicky i obsahově vyvíjí. Ani její název dosud není zcela ustálen. Kromě označení „**gerontagogika**“, které se vžilo především v české literatuře, se tak můžeme setkat i s „**geragogikou**“ (hlavně v dílech slovenských autorů, např. Čornaničové), či se (z hlediska andragogiky spíše přežitým) názvem „**gerontopedagogika**“ (např. Livečka, Mühlpachr). Méně obvyklou variantou potom je „**vzdělávací gerontologie**“.

V anglicky psané literatuře bývá vcelku jednotně používán termín „eldergogy“ nebo „elderly education“, v německy psané pak „Gerontagogik“.

3.1 PŘEDMĚT GERONTAGOGIKY

Předmětem gerontagogiky je podle A. Petřkové a R. Čornaničové (2004, s. 19, *text zvýraznila A. D.*) „... **studium a systematizace poznatků týkajících se široce chápané edukace (tj. výchovy a vzdělávání) ve vztahu k seniorskému věku člověka**“. Jde o mnohem širší, a v současnosti všeobecně preferovanější, vymezení, než je kupř. vymezení Livečkovy (1979), který za předmět gerontagogiky označuje **teorii výchovy ke stáří a ve stáří**.

Pojetí P. Mühlpachra (2004) dokonce zachází ještě dále. Podle jeho názoru výchova a vzdělávání seniorů odpovídá jen užšímu vymezení gerontagogiky, zatímco v širším vymezení je teoreticko-empirickou, multioborovou disciplínou, jež **zahrnuje komplexní péči o seniory a pomoc a podporu při uspokojování všech jejich potřeb, tedy nejen potřeb vzdělávacích**²⁰. Osobně přiznávám, že k takto vysokým ambicím gerontagogiky se stavím poněkud s rezervou. Obávám se, že expandování předmětu jejího zájmu i do sfér, které tradičně a úspěšně náleží jiným disciplínám (např. gerontologii, sociální politice, sociální práci, ekonomii, právu apod.), směřuje k rozmělnění její specializace, což by mohlo vzdělávání seniorů, stojícímu teprve na počátku svého vývoje, značně ublížit. Dle mého názoru by bylo kontraproduktivní snažit se výrazně rozšiřovat pole působnosti gerontagogiky ve chvíli, kdy sama ještě nemá vytvořeno dostatečné vlastní zázemí a celospolečenské uznání. Domnívám se proto, že gerontagogika by se měla soustředit výhradně na **zkvalitňování teorie a praxe edukace seniorů** a z jiných vědních oborů pouze čerpat potřebné poznatky s ohledem na tento konkrétní cíl.

---

²⁰ Takto obsáhle definovaný předmět gerontagogiky odpovídá tradici tzv. „integrální andragogiky“, konceptu, jenž byl vytvořen doc. Jochmannem na Univerzitě Palackého v Olomouci a který nejen pro tuto univerzitu stále představuje významné myšlenkové zázemí. Integrální andragogika je zde chápána nejen jako vědní disciplína o edukaci dospělých, ale obecně jako humanitní věda zaměřená na animaci (oduševňování) člověka a jeho orientování v kritických bodech životní dráhy či při jejím problémovém průběhu (Mühlpachr, 2004, s. 131).

3.2 POZICE GERONTAGOGIKY V SYSTÉMU VĚD

Gerontagogiku můžeme chápat jako **interdisciplinární, hraniční vědní disciplínu** pohybující se **na pomezí andragogiky** (vědy o edukaci dospělých) a **gerontologie** (vědy zabývající se stářím a stárnutím). Běžné je též pojetí gerontagogiky jako specializované andragogické disciplíny, jejíž cílovou skupinou jsou senioři.

Skrze zájem o seniorskou populaci lze gerontagogiku zařadit do věd gerontologických. Z gerontologie (a to zejména gerontologie sociální) gerontagogika čerpá poznatky o procesu lidského stárnutí, o možnostech sociální stimulace a aktivizace a mnoho dalších.

S andragogikou a ostatními vědami o výchově a vzdělávání pojí gerontagogiku společný předmět (tzn. edukace), společná metodologie, teoretická základna či terminologie.

P. Múhlpachr (2004) např. označuje gerontagogiku i andragogiku, ve shodě s E. Livečkou (1979), za specializované vědní subdisciplíny pedagogiky. Vhodnost tohoto pojetí je však, dle mého názoru, minimálně diskutabilní.

Dalšími zdrojovými disciplínami gerontagogiky jsou např. psychologie, sociologie, filozofie, demografie, ekonomie, etika, politologie atd. Gerontagogika tudíž zcela splňuje kritéria interdisciplinárního oboru.

Jedny z nejcennějších podnětů gerontagogice poskytují disciplíny psychologické, zejména gerontopsychologie (věda zabývající se psychologií stárnutí), psychologie osobnosti, sociální psychologie, z aplikovaných disciplín potom např. pedagogická psychologie nebo psychologie zdraví. „Psychologie pomáhá gerontagogice vysvětlit determinaci psychického vývoje v seniorském věku, zvláštnosti osobnosti seniora, možnosti edukační podpory poznávacích funkcí a problematiku učení ve starším věku (zejména změny ve schopnostech učení, motivace, postoje a potřeby ve vztahu k učení)“ (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 22).

Neméně podstatným je pro gerontagogiku přínos sociologie. Ta nahlíží na seniory jako na specifickou sociální skupinu a zabývá se tématy, jakými jsou např. stárnutí společnosti se všemi jeho sociálními důsledky, společenské normy vážící se k seniorské populaci,

věková diskriminace (tzv. ageismus), autorita a prestiž seniorů, změny sociálních rolí v průběhu života atd.

3.3 EDUKACE V GERONTAGOGICE, KLASIFIKACE PODLE OBSAHOVÉHO ZAMĚŘENÍ A CÍLOVÝCH SKUPIN

Již z definice E. Livečky (1979), totiž že gerontagogika (resp. gerontopedagogika) je vědou zabývající se výchovou ke stáří a ve stáří, vyplývá, že **gerontagogické edukační aktivity se nemusí striktně orientovat pouze na cílovou skupinu seniorů**. Jejich hlavním cílem je obohacení kvality života ve stáří a toho lze dosáhnout i jinými cestami, než „jen“ prostřednictvím vzdělávání jedinců v ekonomicky postaktivním věku, byť je tento způsob pro gerontagogiku signifikantní. Pokud tematicky setrváme ve vzdělávací sféře a odhlédneme od možnosti jiných sociálních a zdravotnických intervencí, přispět ke zkvalitnění života seniorů lze kupř. i výchovou k mezigenerační solidaritě, k pozitivnímu přijetí stáří (a to jak stáří a starých lidí všeobecně, tak i stáří vlastního) nebo výchovou zakládající připravenost na vývojové a sociální změny, které obnáší proces stárnutí.

V praxi je tedy součástí gerontagogiky nejen samotná edukace seniorů, ale i edukace v preproduktivním a produktivním věku, která se obsahově vztahuje k fenoménu stáří a stárnutí jako takovému.

V gerontagogice proto rozlišujeme tři hlavní „edukační proudy“, a to:

- 1) **preseniorskou edukaci**, která zajišťuje přípravu na stáří;
- 2) **proseniorskou edukaci**, zaměřenou na společenskou podporu stáří;
- 3) **vlastní seniorskou edukaci**, těžiště zájmu gerontagogiky.

3.3.1 Preseniorská edukace

Preseniorská edukace se primárně orientuje na **prevenci rizika adaptačního kolapsu při přechodu z ekonomicky aktivního života do důchodu**. V širším kontextu odráží

stanovisko formulované v Madridském plánu, že „... základ zdravého a bohatého života ve stáří je položen během dřívějších fází života ...“ (*Madridský plán ...*, 2007, s. 11).

V tehdejším Československu se s preseniorskou výchovou setkáváme již v sedmdesátých letech dvacátého století. Kromě významu optimálního přechodu do důchodu a kvalitního života v něm poukázala na specifickou, do té doby opomíjenou cílovou skupinu vzdělávání – na populaci stále ještě ekonomicky aktivní, nicméně v předdůchodovém věku (cca padesát až šedesát let). Problematikou přípravy na stáří se v této době začíná zabývat i odborná literatura (např. Livečka, Wolf).

Dokladem zvýšeného zájmu o zajištění optimálního stárnutí budiž rok 1975, kdy se v Československu koná mezinárodní sympóziu o prevenci v geriatrii. To zdůraznilo význam aktivní prevence předčasného stárnutí, prevence nemocnosti ve vyšším věku, prevence aktivity v oblasti intelektuální, fyzické, interpersonální, prevence závislosti, izolace apod.

V osmdesátých letech se preseniorská edukace začala soustředit především na otázky zdravého způsobu života a prevence předčasného stárnutí. Z tohoto důvodu byly tehdy přednášky vedeny převážně lékaři.

Tradice preseniorské edukace však v České republice není nijak zvlášť živá, čemuž odpovídá i omezená nabídka takto zaměřených kurzů.

Z hlediska tematického zaměření rozlišujeme přípravu na stáří:

- **zdravotnickou**, zaměřenou na osvojování zásad zdravého životního stylu a prevence chorob. Stárnoucím lidem jsou předávány poznatky o racionální stravě, aktivním odpočinku, fyzické a psychické aktivitě, psychohygieně a relaxaci, redukci či eliminaci škodlivých návyků apod.;
- **psychologickou**, která systematicky a účelně pracuje s poznatky z oblasti duševní hygieny a gerontopsychologie;
- **sociální**, během níž by se měl jedinec naučit přizpůsobit svůj životní styl odchodu do důchodu. Bývá doporučováno optimalizovat svou práci (pracovní dobu, náplň, náročnost,...) svému reálnému zdravotnímu stavu a možnostem a ujasnit si se zaměstnavatelem průběh penzionování. Rovněž je vhodné si s dostatečným předstihem vytvořit materiální zázemí odpovídající omezením staršího věku, včetně

např. adekvátního uspořádání bytu, a najít si alternativní program, který by mohl zaplnit nadbytek volného času vzniklý penzionováním. Ve vlastním zájmu stárnoucího jedince je si aktivně vyhledávat informace o možnostech aktivního stylu života ve stáří.

Cílů preseniorské edukace přitom může být dosahováno ve čtyřech základních časových horizontech:

- v **dlouhodobém**, kdy se jedinec systematicky učí účtět ke stáří, zdravému životnímu stylu apod. v průběhu celého života;
- v tzv. **přeladovacím období**, které bývá započato v období mezi čtyřiceti a šedesáti lety života a orientuje se především na prevenci předčasného stárnutí;
- v rámci tzv. **akutní, krátkodobé přípravy**, k níž se jedinec uchyluje zhruba pět let před odchodem do důchodu. V rámci krátkodobé přípravy jsou řešeny záležitosti spíše praktického rázu, jako např. materiální zabezpečení před vstupem do důchodu apod.;
- během **aktuální přípravy**, jíž lze ve své podstatě již klasifikovat jakožto vzdělávání ve stáří, a která jedince vede k smysluplnému využití volného času a osobního potenciálu.

3.3.2 Proseniorská edukace

Proseniorská edukace je svým zaměřením veskrze transgenerační záležitostí. Jejím hlavním cílem je **dosáhnout mezigeneračního porozumění a solidarity a zajistit důstojné postavení seniorů ve společnosti**. K těmto ideálům lze dospět jen na základě pochopení nenahraditelnosti a smyslu každé ze životních etap, včetně etapy stáří.

Dříve byl rozvoj proseniorského cítění **přírozenou součástí socializace v rodině**. S přechodem tradiční společnosti ve společnost moderní se však rozpustily tradiční rodinné vazby, rodina převedla podstatnou část svých funkcí – včetně péče o své stárnoucí příslušníky - na stát a proseniorské cítění tak postupně začalo ztrácet na samozřejmosti. Proseniorská výchova by proto měla být v ideálním případě stále více podporována rovněž

prostřednictvím nejrozličnějších sociálně-mobilizačních aktivit, které je, dle mého názoru, vhodné začít zařazovat již do osnov preprimárního a primárního školství.

Není snad třeba zdůrazňovat, že pro starého člověka je právě **podpora ze strany rodiny jednou z nejdůležitějších deviz**, ne-li přímo nejdůležitější. „Harmonické a podnětné rodinné prostředí pozitivně ovlivňuje biologickou, psychickou i sociální rovnováhu starších lidí“ (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 54).

Optimálně fungující rodina je schopna svému stárnoucímu členovi zajistit citové i sociální zázemí a v případě potřeby jej zabezpečit i po stránce materiální. V každém případě by se měla vynasnažit o co nejdelší možné udržení jeho psychického zdraví a osobní autonomie.

Bohužel, jen velmi málo rodin je připraveno na to, s jakými obtížemi a osobními obětmi se budou muset v souvislosti s péčí o starého člověka potýkat. Právě zde se otevírá pole působnosti pro proseniorskou-edukační aktivitu. Pečujícím rodinám je nutno podat „záchrannou ruku“ poskytnutím informací o pečovatelských činnostech, jejich nácvikem nebo např. varováním před nevhodným zacházením se seniory.

Na druhé straně senioři by měli být obeznámeni se svými právy a v případě nutnosti vědět, jakým způsobem je uplatňovat. To platí především pro stále se množící případy zneužívání a týrání seniorů.

Hlavního cíle proseniorské edukace, čili **mezigeneračního dialogu**, lze dosáhnout v první řadě bezprostředním setkáváním příslušníků různých věkových skupin. Za tímto účelem bývá v gerontagogice (obzvláště v zahraniční praxi) stále častěji zaváděn tzv. **integrační model vzdělávání**. V takovémto modelu se vzdělávacích akcí účastní senioři společně s mladými studenty. Zkušenosti s takto koncipovanou výukou jsou veskrze velmi pozitivní. Mezi mladými studenty a studenty-seniory převážně vzniká otevřená, tolerantní atmosféra a oboustranná ochota přiučit se ze svých životních zkušeností.

3.3.3 Vlastní seniorská edukace

Ve vlastní seniorské edukaci, alespoň v současném dominujícím pojetí, „... nejde o získávání vědomostí a dovedností, které jsou předpokladem výkonu, ale o **rozvoj schopností, obohacení znalostí a o rozvoj osobnosti k seberealizaci**“ (Petřková, Čornaničová, 2004, *text zvýraznila A. D.*).

Vzdělávání obohacuje život seniorů a efektivně vyplňuje jejich nenadále nabytý volný čas. Za zmínku zajisté stojí postřeh M. Šeráka (2005, s. 185), který nachází řadu společných rysů mezi vzděláváním seniorů a zájmovým vzděláváním (např. dobrovolnost účasti na vzdělávacích akcích, orientaci do oblasti volného času, saturaci individuálních, zpravidla neutilitárních potřeb). Na druhou stranu však mezi těmito dvěma sférami vzdělávání existuje i mnoho rozdílů, např. v cílech, projektech či motivech. Nejvýraznější diferencí však zůstává výhradní zaměření seniorské edukace na osoby v ekonomicky postproduktivním věku.

A. Petřková (2004, s. 64-65) rozděluje funkce seniorské edukace:

1) podle primárního cíle výchovy a vzdělávání na:

- **vzdělávací** - předávání informací, rozšiřování schopností a dovedností;
- **kulturně kultivační** - rozvoj osobnosti prostřednictvím kulturních akcí, pohybových aktivit, umění, hobby apod.;
- **sociálně psychologické** - zprostředkování sociálních kontaktů, rozvoj činností přispívajících k prevenci psychosomatických handicapů či adaptaci na ně, podpora kvality života,...

2) podle specifického zaměření na:

preventivní, anticipační (zakládající připravenost na životní změny), rehabilitační, adaptační, posilovací (stimulační), komunikační, kompenzační, aktivizační, relaxační a posilující mezigenerační porozumění

V současné době je **seniorská edukace jako součást celoživotního individuálního rozvoje považována za jedno ze základních lidských práv**. Toto právo je nepopíratelné,

ovšem jeho **naplnění závisí na konkrétní společenské realitě** – na společenské atmosféře, přístupu ke vzdělávání, obecným postojům vůči starým lidem, podpoře státu, dostupnosti institucionálního systému celoživotního vzdělávání atd.

Zároveň je důležité si uvědomit, že vzdělávání seniorů zůstává více než cokoliv jiného svobodnou volbou a otázkou zodpovědnosti každého jedince za svůj vlastní osobní rozvoj. Stěžejní úlohu tedy sehrávají zejména osobní předpoklady seniorů pro učení, jejich potřeba seberealizace prostřednictvím edukačních aktivit apod.

V této oblasti je zejména v posledních letech patrný jistý posun - „... do seniorského věku vstupují častěji než v minulosti vzdělaní a tvořiví lidé mnohdy s celoživotně pěstovanými edukačními potřebami a zájmy, jejichž očekávání života v důchodu se odlišuje od předcházející generace seniorů také v uspokojování edukačních potřeb“ (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 12).

3.4 SMYSL A FUNKCE EDUKACE VE TŘETÍM VĚKU

Ptáme-li se po smyslu vzdělávání seniorů - v té formě, v jaké je převážně realizováno v současné době - musíme nutně upustit od tendence ztotožňovat smysluplnost s ekonomickou efektivitou.

Zatímco vzdělávání dětí a mládeže slouží zejména k osvojení všech základních typů gramotností a k přípravě jedince na výkon povolání a vzdělávání dospělých bývá rovněž zaměřeno především na oblast profesního výkonu²¹ (skrze inovaci znalostí a dovedností, udržení a posilování funkční gramotnosti, rozvoj kompetencí a získávání žádoucích, zejména pracovních, návyků, to vše především za účelem posílení pozice jedince na trhu práce), vzdělávání seniorů se již orientuje takřka výhradně na kultivaci zájmů a zvyšování kvality života starého člověka.

Ačkoliv bývá propagován jistý pozitivní ekonomický efekt edukace seniorů v tom smyslu, že edukační aktivity dopomáhají k prodlužování aktivního života a udržení autonomie až do vysokého věku, což vede k menšímu zatěžování sociálního a zdravotního

---

²¹ Stranou nyní ponechávám zájmové a občanské vzdělávání dospělých. Byť je považuji za velmi významné a nezastupitelné složky celoživotního vzdělávání, je zcela evidentním faktem, že co se týče vzdělávání dospělých, jeho profesní zaměření významně dominuje.

systému státu, osobně se domnívám, že by edukace seniorů měla sledovat priority zcela jiného charakteru.

V ohnisku zájmu by, dle mého názoru, měl stát výhradně starý člověk se svými specifickými potřebami a zájmy, s rysy charakteristickými pro seniorskou populaci i se svými individuálními zvláštnostmi, se svými omezeními i touhou po seberealizaci a po smysluplném využití volného času.

Edukace ve třetím věku by měla stárnoucím a starým lidem poskytnout novou kvalitativní stránku života a životní perspektivu, když již tuto roli přestává, či zcela přestala, plnit práce. Z tohoto pohledu můžeme o edukaci seniorů uvažovat jako o důležitém kompenzačním mechanismu.

Za její hlavní přínos lze označit to, že:

- umožňuje seniorům uspokojovat jejich zájmové a poznávací potřeby předkládáním hodnotných informací a podnětů;
- významně přispívá k aktivizaci a udržení kognitivních i fyzických funkcí;
- orientuje stárnoucí a staré lidi na osobní rozvoj a růst;
- zprostředkovává jim pravidelné sociální kontakty;
- pomáhá jim pochopit a odpovědně přijmout vývojové úkoly a omezení seniorského věku;
- systematicky a účelně je vede ke změnám v postojích a chování, které jsou nezbytným předpokladem kvalitního a plnohodnotně prožívaného stáří;
- celkově dopomáhá k získání jistého životního nadhledu a vyrovnanosti, zvyšuje adaptaci na stáří a orientaci v životních situacích a změnách, které s sebou tato životní etapa přináší;
- plní roli druhého životního programu.

Především pocit autonomie, účelné vynakládání aktivity a sociální interakce jsou přitom uznávány jako jedny z nejvýznamnějších předpokladů úspěšného stárnutí (Fischer, In Petřková, 2004, s. 114).

Z edukace seniorů však významně profituje i společnost. Gerontagogika totiž **otevřít prostor pro utváření pozitivních názorů na stáří a pro přijetí stáří jakožto plnohodnotného životního období**, čímž iniciuje postupné odstraňování dosud velmi rozšířených negativních stereotypů týkajících se starých lidí a stáří všeobecně a podporuje navození mezigeneračního porozumění.

Gerontagogika tedy svou působností naplňuje řadu funkcí, z nichž nejčastěji bývají uváděny:

- **funkce kognitivní** – Na základě analýz a systematizace poznatků zdrojových disciplín poznává zákonitosti procesu stárnutí a identifikuje principy seniorské edukace;
- **funkce kulturní a edukační** – Realizuje aktivity vedené snahou udržet či posílit intelektuální, kulturní a etickou úroveň účastníků edukačních akcí. Předává nové a obohacuje stávající znalosti, schopnosti, dovednosti, hodnoty a postoje;
- **funkce společensko-informační** – Podporuje společenský dialog eliminací mezigeneračního nepochopení;
- **funkce aktivizačně-stimulační** – Účastníkům jsou mj. poskytovány informace ohledně způsobů udržování optimální kvality života v seniorském věku;
- **funkce prognostická** – Vytváří hypotézy o budoucím vývoji edukace seniorů na základě analýz gerontagogicky relevantních jevů, procesů a vztahů.

E. Livečka (1979, s. 149) hodnotí přínosy vzdělávání přímo ve vztahu k seniorům a na jejich základě identifikuje funkce anticipační, preventivní, rehabilitační a posilovací.

- **Anticipační funkce** gerontagogiky zakládá připravenost stárnoucích lidí na změny životního stylu;
- **Preventivní funkce** je realizována opatřeními, která v předstihu pozitivně působí na proces stárnutí;
- **Rehabilitační funkce** obnáší znovuoobnovování a následné udržování fyzických i psychických sil a pomáhá dosahovat vyváženého stavu organismu;

- **Posilovací (stimulační, kultivační) funkcí,** Livečkou považovanou za nejdůležitější, gerontagogika přispívá k rozvoji zájmů, schopností, vědomostí a k podpoře všeobecné aktivity stárnoucího jedince.

3.5 ZÁKLADNÍ PŘÍSTUPY KE VZDĚLÁVÁNÍ SENIORŮ A INSTITUCE ZAJIŠŤUJÍCÍ JEHO REALIZACI

V praxi lze v zásadě identifikovat šest možných přístupů ke vzdělávání seniorů, jimiž jsou:

- **programy pro volný čas;**
- **běžná osvětová a populárně naučná činnost;**
- **diskusně seminární forma;**
- **ucelené cykly přednášek zaměřené na oblast zájmů;**
- **ucelené cykly přednášek inovační povahy,** usnadňující integraci seniorů do společnosti i jejich spoluúčast na rozhodování (Jedná se např. o kurzy zaměřené na práci s počítačem a s moderními technologiemi, na práci s informacemi, kurzy cizojazyčné konverzace, mezigenerační komunikace apod.);
- **ucelené cykly přednášek zaměřené na samosprávnou aktivitu seniorů,** informující posluchače o aspektech zakládání a vedení seniorských center, o ochraně práv seniorů, realizující přípravu trenérů pro kognitivní aktivaci a výcvik paměti atd.

(Mühlpachr, 2004, s. 142)

3.5.1 Univerzity třetího věku (U3V)

V oblasti vzdělávání seniorů existuje relativně široké spektrum institucí, které jsou schopny zajistit jeho realizaci. Zřejmě nejznámějšími a nejpopulárnějšími z nich jsou univerzity třetího věku (zkráceně U3V).

U3V vykazují **nejvyšší stupeň náročnosti**. Jsou oficiálně uznávanými institucemi, umožňujícími seniorům s maturitou²² **studium vysokoškolského formátu** v celé řadě oborů, jejichž výběr závisí pouze na individuálních zájmech posluchačů a nabídce konkrétní univerzity. Senioři přijatí do vybraného programu získávají status mimořádných studentů.

U3V je přisouzena specifická role **na rozmezí formálního a neformálního vzdělávání**. Byť zajišťují institucionalizované vzdělávání pod záštitou škol (vysokých, eventuálně vyšších odborných či středních) a splňují i řadu ostatních parametrů řádného studia (formalizovaný počátek a konec studia, rozčlenění na semestry, obsahový záběr, hloubka odborného studia, vyučující, studijní obory), jejich absolvování není završeno získáním uceleného stupně vzdělání. **Studium na U3V nemá charakter profesní přípravy, ale osobnostního rozvoje**. Jedná se vlastně o všeobecné zájmové neprofesní vzdělávání vysokoškolské úrovně. Dále se studium na U3V neshoduje s oficiálními akreditovanými studijními programy příslušné univerzity, ale je koncipováno do cyklu vybraných přednášek. Tematiku, počet a rozsah otevíraných studijních programů určuje programová rada U3V, skládající se ze zástupců institucí participujících na U3V, na základě analýzy zájmů a potřeb uchazečů o studium a jejich očekávaného počtu. Obsah studia však vždy koresponduje se zaměřením mateřské vysoké školy. Zrovna tak i formy a metody výuky jsou voleny dle shodných principů, kterými se řídí i výuka na univerzitě.

Díky přidružení k mateřským univerzitám, mají U3V možnost využívat jejich personálního a administrativního zázemí. Nespornou výhodou je též provázanost s univerzitou realizovanými výzkumnými programy.

Univerzity třetího věku jsou nedílně spojeny se samotnými počátky propagace vzdělávání seniorů. První U3V byla založena roku 1973 při Univerzitě společenských věd v Toulouse profesorem práv a ekonomických věd P. Vellasem. Roku 1975 následovala U3V v Polsku. Edukační programy U3V od počátku sledovaly jasnou vizi – prostřednictvím výchovných a vzdělávacích aktivit zlepšit kvalitu života stárnoucích a starých lidí.

---

²² Maturita je obvykle nutnou podmínkou přijetí do vzdělávacího programu, není to však pravidlem.

Rok 1977 je spojen se vznikem **Mezinárodního sdružení univerzit třetího věku, AIUTA** (Association Internationale des Universités du Troisième Age), se sídlem v Toulouse. Hlavními cíli tohoto sdružení je podpora další expanze hnutí U3V všude po světě, rozvoj vědeckých kontaktů a výměny zkušeností a informací mezi stávajícími členy.

U nás byla první U3V založena z iniciativy ČSČK roku 1986 v Olomouci při Univerzitě Palackého. O rok později vzniká další U3V v Praze, při 1. LF UK. Zatímco zpočátku byly vzdělávací kurzy U3V výhradně medicínského charakteru, v současnosti je již jejich nabídka podstatně širší. M. Šerák (2005, s. 189) však uvádí, že lékařská tematika stále figuruje mezi posluchačsky nejatraktivnějšími, společně s psychologií, dějinami umění nebo prací s výpočetní technikou.

3.5.2 Akademie třetího věku (A3V)

Reprezentují **středně náročnou formu zájmových vzdělávacích aktivit pro seniory**. Často fungují pod záštitou určité organizace (např. Červeného kříže) nebo instituce (domů kultury, muzeí, knihoven,...).

Jsou určeny širšímu okruhu posluchačů než U3V, čemuž odpovídá i přístupný, srozumitelný styl výkladu nebo přizpůsobování obsahu místním podmínkám, potřebám a individuálním zájmům účastníků. Od U3V akademie třetího věku odlišuje mj. i míra spoluúčasti posluchačů na výuce. Zatímco posluchači U3V se do procesu výuky aktivně zapojují (např. prostřednictvím seminárních prací či atestací), účastníci kurzů A3V jsou spíše pasivními příjemci informací.

Vzdělávací nabídka jednotlivých A3V pokrývá rozsáhlý výběr tematických oblastí. Mezi nejvíce žádané patří programy přibližující problematiku:

- medicínsko-gerontologickou, poskytující poznatky o zdravém životním stylu, prevenci, úspěšném stárnutí, domácí péči atd.;
- občansko-sociální, jejichž cílem je podpořit adaptaci účastníků na sociální změny;
- kultury, umění, ekologie, historie;
- hobby;
- přípravy na stáří;

- pohybově-výchovnou, seznamující se základy rekondičních cvičení, jógy apod. Často bývají v rámci A3V organizovány i sportovní, rekreační či výjezdové akce.

3.5.3 Kluby důchodců

Někdy bývají též nazývány „**kluby aktivního stáří**“. V České republice jde o **nejrozšířenější institucionalizovanou formu sdružování seniorů**, organizovanou na úrovni místní či podnikové. Jejím typickým znakem, odlišujícím ji např. od U3V či A3V, je existence trvalejších neformálních vztahů mezi účastníky.

Kluby důchodců realizují velké množství rozmanitých aktivit, počínaje akcemi vzdělávacími, kulturními, sportovními, exkurzemi či zájezdy, konče společnými oslavami narozenin. Vzdělávací akce jsou však jen jednorázové a cyklicky bývají koncipovány jen velmi výjimečně.

3.5.4 Adaptačně-edukační programy v domovech důchodců

Přechod z domácího prostředí do domova důchodců představuje pro starého člověka nesmírně zátěžovou situaci, která, pokud zůstane neřešena, může vyústit v tzv. „**geriatrický maladaptivní syndrom**“, neboli adaptační selhání. Adaptace každého jedince probíhá zcela odlišně, proto je při tvorbě adaptačních programů **nutností zcela individualizovaný přístup odvíjející se od poznání konkrétního jedince**. Kromě individuálního adaptačně-edukačního programu bývá doporučováno vypracovat i edukační program volnočasový, jenž slouží k udržení aktivity, sociálních vztahů, podpoře zájmů, obecně k zachování seberealizace starého člověka.

Edukační programy v domovech důchodců se zaměřují zejména na sféru aktivizační (např. paměťové tréninky) a rehabilitační. Edukačně-rehabilitační programy se řídí **pravidlem „pět R“**, a sice: respirace, relaxace, regenerace, revitalizace a redukce hmotnosti. Oblíbenými podpůrnými technikami jsou např. muzikoterapie, jogoterapie, ekoterapie, ergoterapie a mnoho dalších.

Naopak na podporu seniorů žijících ve svých vlastních domácnostech je v České republice zaměřen projekt „**Domov je doma**“, realizovaný sdružením **Život 90**, což je dobrovolnická nezisková organizace fungující od roku 1990. Z dlouhého výčtu jejích aktivit lze zmínit organizaci setkávání seniorů, senior bazarů, veletrhů (dnů) seniorů, realizaci přednášek, zájmových, pohybových a rehabilitačních kurzů, provoz internetové kavárny a informačního centra, vydávání a expedici časopisu Zpravodaj senioři, zdravotní a zdravotně-sociální služby, ale např. i vyhledávání týraných seniorů, krizovou pomoc a poradenství.

3.5.5 Další formy vzdělávání seniorů

Další alternativou studia ve třetím věku je **řádné vysokoškolské studium** (realizované buď společně se studenty běžného prezenčního studia, nebo dle individuálního studijního plánu), které je však umožněno jen uchazečům, kteří plně odpovídají akademickým požadavkům.

Řádné vysokoškolské studium je v některých zemích (např. Rakousku) chápáno jako nezadatelné právo seniorů. V ostatních evropských zemích se o prosazení takového pojetí zasazuje iniciativa **EFOS** (European Federation of Older Students at the Universities, Evropská federace starších studentů).

Doménou především skandinávských a německy mluvících zemí jsou **lidové univerzity**. Od univerzit či akademií třetího věku je odlišuje skutečnost, že vzdělávací kurzy jsou společně navštěvovány seniory i mladými studenty. Lidové univerzity tím vytvářejí vhodné podmínky pro formování pozitivního mezigeneračního klimatu.

Ve Velké Británii se setkáváme s osobitým pojetím U3V v podobě **řízených sebevzdělávacích programů**. Jejich členové se sdružují do učebních kroužků či spolků, v nichž probíhá výuka plně na bázi dobrovolnosti. Role vzdělavatele se zhošťují samotní účastníci, a to bez nároku na honorář. Od vyučujících není požadována žádná základní kvalifikace, u uchazečů se neposuzuje ani dostatečnost (nebo nedostatečnost) jejich

studijních předpokladů, ani jejich studijní výsledky. Tvorba programu je plně v kompetenci členů.

Za kvalitativně vyšší formu lze označit **seniorská centra odborníků**. Jde o poměrně specifická občanská sdružení, jejichž hlavním záměrem je smysluplné využití potenciálu vědeckých pracovníků v seniorském věku. Tohoto cíle je dosahováno především tím, že vzdělávací akce v těchto centrech bývají povětšinou zajišťovány samotnými jejich členy, přičemž nejběžněji realizovanými formami jsou odborné přednášky a semináře, besedy, kurzy, poradenství nebo odborná publikace. Cílovou skupinou těchto aktivit přitom nemusí být výhradně skupina seniorská, ale i zástupci ostatních generací, včetně školní mládeže.

Seniorská centra odborníků tímto způsobem, na rozdíl od převážné většiny ostatních institucí zaměřených na vzdělávání seniorů, vybočují z roviny „pouhého“ pasivního přijímání informací a zážitků a ve zvýšené míře aktivizují znalosti a dovednosti účastníků.

Pochopitelně existují i další typy vzdělávacích institucí pro seniory, z důvodu omezeného rozsahu této práce se však o nich zmíním jen velmi okrajově.

Jde např. o letní univerzitní kurzy (rozšířené v Německu pod názvem „Sommersemester“, v USA a Kanadě jako „elderhostel“), poznávací vzdělávací zájezdy, programy přípravy na stáří a zdravé stárnutí, programy zaměřené na pohybovou a tělesnou výchovu, tréninky paměti, poradenství, edukačně-aktivizační a edukačně-rehabilitační aktivity, programy podpory společenské angažovanosti seniorů, sebeedukační programy a mnoho dalších.

Vzdělávací programy pro seniory bývají realizovány i za podpory veřejných zařízení, jakými jsou např. knihovny (organizace seniorských diskusních klubů, výchovně-vzdělávacích a kulturně-osvětových aktivit, zakládání specializovaných oddělení knih pro seniory,...), divadla, muzea, galerie apod. Nezanedbatelným je i přínos center poradensko-psychologických služeb.

O možnostech realizace vzdělávání seniorů v síti základních, středních, vyšších odborných, vysokých a jazykových škol inspirativně pojednává ve své bakalářské práci

„Možnosti a meze vzdělávání seniorů v České republice“ Andrea Maloveczká (2005). Autorka v ní poukazuje na nevyužití značného potenciálu, který představuje zejména prostorové a technické vybavení základních a středních škol a jejich odborné a pedagogické zázemí.

Základní a střední školy se v současnosti do vzdělávání seniorů zapojují pouze zprostředkovaně – poskytováním učeben, případně realizací kurzů práce s počítačem a internetem. Na druhou stranu je však také pravda, že řada SŠ organizuje vzdělávací aktivity mimo rámec jejich základní výuky (pomaturitní specializační studium, odborné kurzy apod.), které jsou pro seniory volně přístupné, nicméně senioři o ně neprojevují zájem.

Co se týče otázky vzdělávání seniorů na jazykových školách, rovněž platí, že jejich účast je možná bez omezení, avšak zcela chybí nabídka specializovaných kurzů pro seniory. Pokud některé jazykové školy přeci jen kurzy pro seniory poskytují, jediným rozdílem oproti klasickým kurzům je snížené tempo výuky. Její forma, studijní materiály ani ostatní didaktické aspekty však nejsou nijak speciálně upraveny pro posluchače z řad seniorů. Zároveň chybí na seniorskou populaci speciálně cílený způsob propagace těchto kurzů. Autorka doporučuje jako jednu z variant řešení lepší koordinaci nabídky jazykových škol a poptávky domovů a klubů důchodců, místních samospráv atd., založené na adekvátní informovanosti o možnostech vzdělávání seniorů.

Na práci A. Maloveczké bych rovněž ráda odkázala čtenáře, kteří mají zájem vytvořit si detailnější přehled o institucích, které realizují vzdělávání seniorů v rámci neformálního vzdělávání.

4 SPECIFIKA VZDĚLÁVÁNÍ A UČENÍ VE TŘETÍM VĚKU

Ačkoliv metodika vzdělávání seniorů doposud nebyla zcela uspokojivě vypracována, troufám si i na základě letného vhledu do celé problematiky tvrdit, že profese vzdělavatele v gerontagogice je profesí nadmíru obtížnou, kladoucí enormní nároky na kompetence i osobnostní charakteristiky jedince, který se jí rozhodne zastávat.

Ten by měl být v první řadě osobností v pravém smyslu slova vyzrálou, morální, empatickou, inteligentní, s přirozeným charismatem, splňující všechny andragogické předpoklady (náležité didaktické, komunikační, sociální, organizační, motivační schopnosti atd.) a dlouhodobě projevující skutečný zájem o svou profesi. To ovšem pro její úspěšné vykonávání zdaleka nestačí. Aby mohl dostatečně aktivizovat účastníky a vzdělávací proces přizpůsobit jejich cílům a potřebám, je bezpodmínečně nutné, aby měl i teoretické znalosti o problematice stárnutí a stáří a aby tyto znalosti byl schopen efektivně aplikovat v praxi.

Každý vzdělavatel musí dobře znát účastníky svých kurzů. Musí umět vycházet vstříc jejich potřebám, vnímat a respektovat jejich limity, pružně reagovat na všechny situace, které mohou během edukačního procesu nastat. Pro vzdělavatele v gerontagogice toto vše platí dvojnásob.

Jím zvolené **didaktické postupy** (stanovené cíle, užití formy a metody vzdělávání, jeho obsah, logistika,...) navíc **musí neustále reflektovat stáří účastníků a brát v úvahu jejich kognitivní** (inteligence, schopnosti, styl učení), **afektivní** (postoje, motivace, potřeby), **fyzické** (věk, pohlaví, zdravotní stav) i **sociální** (vzdělanostní úroveň, širší společenský a kulturní kontext) **odlišnosti a zvláštnosti**.

V pozadí všech gerontagogických intervencí by proto vždy měl stát hlubší vhled do gerontologických a gerontopsychologických zákonitostí, tzn. zákonitostí týkajících se procesu stárnutí a psychologických změn, jež ho doprovázejí. P. Hartl (1999) v této souvislosti zdůrazňuje potřebu neustálého zvyšování „pedagogicko-psychologické erudice lektorů“.

4.1 PSYCHICKÉ A FYZICKÉ ASPEKTY STÁRNUTÍ

Tématem, okolo něž stále panuje intenzivní vědecká debata, je otázka **docility**, tzn. schopnosti učit se, starších lidí. Míra docility závisí na faktorech, jakými jsou např. stav kognitivních funkcí seniora, jeho osobnost, motivace, jeho zdravotní stav, úroveň dosažených vědomostí a pracovních návyků apod. Za základní determinanty intelektuální povahy ovlivňující proces vzdělávání seniorů přitom můžeme označit kapacitu učení, lehkost učení, trvanlivost výsledků učení, intenzitu procesu učení, paměť a inteligenci.

Ačkoli vcelku bezvýhradně uznáváme vzdělávání a rozvoj seniorů za mimořádně významnou celospolečenskou prioritu a rozvíjíme hypotézy o nutnosti udržování a zvyšování úrovně jejich kvalifikace a kompetencí, je nutno si položit otázku, zda je stárnoucí jedinec z objektivních příčin skutečně schopen tomuto požadavku vyhovět. Do jaké míry je po stránce svých psychických schopností připraven na další vzdělávání?

Roku 1974 formuloval Bromley (In Hartl, 1999, s. 55-56) obecná pravidla psychického vývoje jedince. Pro zodpovězení otázky docility seniorů má enormní význam zejména východisko, že dospělý jedinec se dále vyvíjí i po zastavení vývoje tělesného. Psychický vývoj není zdaleka ovlivňován jen věkem, závisí i na vzdělání a druhu duševní činnosti, na dalším učení, na charakteru pracovní činnosti, na způsobu a objektivních podmínkách jeho osobního a společenského života a na jeho sociální pozici. Sám dospělý se může aktivně podílet na svém dalším psychickém vývoji, přičemž základní mechanismy vývoje, růst a učení mohou působit po celý život. Tento vývoj může ustát tehdy, když jsou porušena kritická místa regulace chování, ale i tehdy, je-li pro někoho stáří naplněním cíle, konečným stavem.

Dosud bylo vysloveno mnoho dalších teorií, snažících se postihnout intelektuální vývoj ve stáří. V současnosti převládá názor, že ačkoli některé schopnosti (konkrétně např. vybavnost nových materiálů, učení se symbolům, všípivost čísel a bezsmyslných slabik) vykazují znatelný pokles, některé se zhoršují jen mírně (motorická rychlost, senzomotorická koordinace, tradiční školní učivo, analogické usuzování) a některé zůstávají zcela bez poklesu, nebo dokonce s možností dalšího růstu s postupujícím věkem

(např. paměť pro jednoduché materiály, profesní paměť, paměť pro tóny, slovní zásoba či všeobecná informovanost) (Hartl, 1999, s. 111).

V rovině praktických výzkumů dosud bylo shromážděno velké množství důkazů pro tvrzení, že **intelektuální výkon stárnoucích osob zůstává zachován až do překvapivě vysokého věku** - obvykle bývá uváděna hranice 75 až 80 let²³ - a jen zhruba 25 % variability ve skóru inteligenčních testů je vysvětlitelných korelací mezi inteligencí a věkem (Petřková, Čornaničová, 2004).

Řadu dalších zajímavých skutečností, potvrzujících, že **starší lidé mají více než dostačující potenciál pro učení a že toto učení má nesporně pozitivní efekt na jejich psychickou výkonnost**²⁴, přinesl např. i projekt „MicroCog: The Assessment of Cognitive Functioning“²⁵, realizovaný v USA výzkumnou skupinou pod vedením D. H. Powella (Powell, 1994). Hlavním záměrem výzkumníků bylo vytvořit nástroj, s jehož pomocí by bylo možno validně prověřovat pokles psychických funkcí ve stáří a odlišit od sebe jedince, jejichž duševní stárnutí probíhá v mezích normálu, od jedinců, jejichž duševní stav vykazuje tzv. „mírnou kognitivní poruchu“²⁶. Na základě série empirických měření dospěl výzkumný tým k mnoha překvapivým závěrům, které lze shrnout do následujících bodů:

- s rostoucím věkem bývají jako první a v nejvyšší míře poškozeny takové funkce, jakými jsou: prostorová představivost, logické myšlení nebo verbální dlouhodobá paměť. Jejich úpadek je pozorovatelný mnohem dříve, než pokles ostatních schopností;
- nejdéle zachovány zůstávají naopak pozornost a matematické schopnosti. Dle výzkumníků by právě akcelerovaný pokles těchto, běžně dobře zachovaných, schopností mohl spolehlivě indikovat počínající kognitivní poruchu;
- byla nalezena jen nevýznamná korelace mezi fyzickým zdravím a celkovým intelektuálním výkonem. Na ten mají dle vědců signifikantní vliv jen natolik vážná fyzická omezení jako např. motorické problémy, srdeční poruchy či oční zákaly;

---

²³ K těmto výsledkům dospěli roku 1979 např. I. C. Siegler a J. Botwinick (In Hartl, 1999, s. 31-33).

²⁴ Z pochopitelných důvodů se tato skutečnost v plné míře netýká jedinců, jejichž proces stárnutí je postižen patologickými znaky a chorobami.

²⁵ „MicroCog: Vyhodnocování stavu kognitivních funkcí“, z angl. originálu volně přeložila A. D.

²⁶ z angl. termínu „Mild Cognitive Impairment“ přeložila A. D.

- emotivní stav jedince nemá téměř žádný vliv na jeho intelektuální výkon (výraznější korelace prokázána jen v případě úzkosti);
- senioři, kteří zůstávají déle zapojeni do pracovního procesu, podávají podstatně vyšší intelektuální výkony (zde je ovšem více než sporná otázka směru kauzality);
- na úroveň intelektuálních schopností má nesrovnatelně větší vliv úroveň a stupeň dosaženého vzdělání, než prostý chronologický věk nebo pohlaví jedince.

Ačkoliv byly mezi muži a ženami nalezeny určité rozdíly (po stránce kognitivních schopností převyšovaly v průběhu středního věku ženy muže, avšak přibližně kolem šedesátého pátého roku věku se tento stav obrací ve prospěch mužské části populace), lze i ty velmi snadno vysvětlit právě přístupem ke vzdělání v průběhu života. **Vzdělání proto bylo vyhodnoceno jako faktor, který má největší podíl na formování intelektuálního výkonu jedince** (Powell, 1994).

Posledně jmenovaný závěr jednoznačně podporuje domněnku, že „... učení má v duševním vývoji člověka nezastupitelnou formativní úlohu. Učením se vytvářejí psychofyziologické struktury, které jsou základem stylu práce mozku, stejně jako metod myšlení i obecných psychických vlastností osobnosti“ (Hartl, 1999, s. 50).

Z fyzických omezení mají na průběh a výsledky vzdělávání a učení seniorů vliv zejména pokles zrakové a sluchové výkonnosti nebo degenerativní změny pohybového aparátu společně se zhoršováním psychomotorických schopností.

Se stoupajícím věkem se mohou začít projevovat poruchy vidění spojené např. se sníženou schopností vytvářet potřebnou ohniskovou vzdálenost (špatné a pomalejší ostření), správně reagovat na intenzitu osvětlení (snižující se schopnost zornice vpouštět do oka dostatek světla), přesně rozlišovat barvy apod.

Fyziologické změny v uchu snižují jeho schopnost rozlišovat zvuky (tzv. diskriminace zvuků), následkem čehož dochází ke zhoršení schopnosti orientovat se v řeči, vnímat dlouhé věty, zachytit smysl a význam zvuků a porozumět mluvenému slovu.

Úkolem lektora je učinit veškerá didaktická opatření, která ve výsledku povedou ke kompenzaci potenciálních handicapů účastníků tak, aby jim umožnila dosáhnout

maxima svého potenciálu. Samozřejmostí by měla být precizně vypracovaná organizace výuky (učební plán, osnovy učebních hodin, jejich počet i délka, typ a náročnost úloh,...), pečlivý výběr vhodných metod, výukových prostor i pro účely vzdělávání seniorů speciálně vytvořených učebních pomůcek a v neposlední řadě také přiměřené vystupování lektora samotného.

Mnoho užitečných doporučení týkajících se realizace vzdělávacích akcí pro seniory lze najít, byť ne v plně ucelené podobě, v oborové literatuře (např. Hartl, 1999; Livečka, 1979; Matýsková, 2004). Inspiraci je možno hledat i v širokém spektru publikací tematicky zaměřených na oblast sociální práce (např. Rheinwaldová, 1999; Klevetová, Dlabalová, 2008).

Komplexnější formulování didaktických zásad, které by odrážely psychická i fyzická specifika seniorské populace, však stále čeká na hlubší analýzu této problematiky a především vyžaduje rozvíjení spolupráce a vzájemné komunikace mezi gerontagogikou, gerontologickými vědami i seniory samotnými. Doporučit lze například podporu společných konferencí či zakládání experimentálních tříd, jejichž provoz by mohl významně obohatit poznatkovou základnu gerontagogiky.

Informace, které dnes máme ohledně metodiky v gerontagogice k dispozici, jsou však zatím poněkud roztržité a postrádají systematické uchopení celé oblasti, což nutí vzdělavatele seniorů spoléhat se výhradně na vlastní zkušenosti a intuici. Aniž bych chtěla jakkoli snižovat význam intuitivního přístupu ke vzdělávání starších lidí založeného na empatii, vnímám absenci komplexního zpracování metodiky vzdělávání seniorů jako závažný problém především z pohledu profesní přípravy budoucích specialistů v gerontagogice a na obecnější úrovni potom jako podstatnou bariéru k celospolečenskému přijetí gerontagogiky jako zcela samostatné a uznávané vědní disciplíny.

4.2 MOTIVACE K UČENÍ VE TŘETÍM VĚKU

Psychické a fyzické možnosti a omezení seniorů však samozřejmě, z hlediska komplexnosti lidské osobnosti, nejsou jedinými determinantami jejich zájmu, resp. nezájmu o další vzdělávání. Významnou roli sehrávají i širší geografické, ekonomické,

politické, historické a v neposlední řadě sociokulturní aspekty společenského života. Postoj českých seniorů k dalšímu vzdělávání je zásadně ovlivněn skutečností, jíž J. Field a I. Malcolm (2007) označují jako „příslušnost k učební generaci“²⁷. V podstatě jde o efekt kohorty, sledující přednostně vzdělávací možnosti, které měla ta která generace v průběhu života, a současné učební návyky, jež lze do značné míry považovat za jejich důsledek.

V současnosti představují v České republice seniorskou populaci jedinci, kteří v průběhu svého života prošli poměrně rigidním školským systémem, jenž upřednostňoval učňovské školství nebo specializované odborné středoškolské vzdělání. Dnešní dynamická doba však vyžaduje vzdělání zcela jiného typu – vzdělání široce obecně zaměřené s důrazem na adaptabilní a flexibilní jednání (Rabušic, 2006, s. 84). To staví seniory oproti mladším generacím do značně znevýhodněného postavení.

Tento stav je však nutno chápat jako součást časového kontinua – přestože v současnosti dosahuje vzdělanostní úroveň českých seniorů skutečně velmi nízkých hodnot, v průběhu času se do vyšších věkových kategorií posunou mladší a vzdělanější skupiny. Ani pozitivní vývoj v podobě vzestupné vzdělanostní mobility však nic neubírá na významu potřebě celoživotního učení jakožto nástroje nutného k průběžné aktualizaci nabytých vědomostí a dovedností.

Navzdory tomu zůstává účast starších osob na dalším vzdělávání v České republice v porovnání s ostatními státy Evropské unie výrazně podprůměrná²⁸. Detailnější pohled na tuto problematiku nabízí, v českém prostředí zřejmě dosud nejrozsáhlejší, projekt „Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje“, realizovaný roku 2005 na Masarykově univerzitě v Brně. V rámci tohoto výzkumu bylo provedeno mj. šetření jedinců v preseniorském a seniorském věku²⁹, monitorující jejich zájem o možnost dalšího vzdělávání. Výsledky shrnují tabulky H7, H8 a graf H6, *Příloha H*, s. 76. Ve stručnosti je lze rekapitulovat následovně:

- většina respondentů (98 %) již neplánuje žádné studium v rámci formálního vzdělávání;

---

²⁷ v angl. originále „learning generation“

²⁸ viz. tab. G6, *Příloha G*, s. 75

²⁹ Skupinu respondentů tvořilo 558 osob ve věku 50-64 let.

- míra účasti na neformálním vzdělávání se s věkem snižuje a v seniorské skupině (tj. 60-65 let) tvoří už jen pouhých 12 %;
- převažuje účast v kurzech, které se obsahově váží k profesi respondenta, v kurzech práce na PC a jazykových kurzech;
- nejméně byly navštěvovány kurzy zaměřující se na trávení volného času;
- rozložení plánů na budoucí neformální vzdělávání je takřka totožné s rozložením faktické účasti na kurzech;
- na účast v neformálním vzdělávání má nesporný vliv dosažená vzdělanostní úroveň – zvyšování participace minulé i budoucí má v závislosti na vzdělání téměř lineární podobu;
- z ostatních proměnných s účastí na dalším vzdělávání významněji koreluje pouze zaměstnanecký status (nezaměstnaní mají o 77 % nižší šanci, že se zúčastní kurzů neformálního vzdělávání, než pracující).

Ohledně motivů, které starší jedince vedou k pokračující účasti na vzdělávacích aktivitách, panuje mezi odborníky všeobecně shoda. Bývají mezi ně tradičně zařazovány: potřeba být aktivní, seberealizovat se; rozvíjet své původní zájmy, specializaci či profesi; získat nové poznatky a rozšířit tak svou orientaci; osvojit si nové dovednosti; zachovat si stávající vědomosti, dovednosti a schopnosti; udržet si svou samostatnost (autonomii); vytvořit a rozvíjet sociální kontakty, potřeba sociálního přijetí a ocenění; potřeba realizovat svá přání, hledat nový smysl života (Matýsková, 2004, s. 255); potřeba participace na rozhodování, potřeba důstojnosti a péče (Čornaničová, 2000, In Šerák, 2005, s. 187); potřeba stimulace jedince a podpory sociálního blaha (Finsden, Carvalho, 2007, s. 63) atd.

Uspokojováním těchto potřeb se vzdělávání stává významným prostředkem k udržování a zvyšování kvality života. Má potenciál pozitivně ovlivňovat jak objektivní životní podmínky jedince, tak jeho subjektivně vnímanou spokojenost s nimi i se sebou samým. Zdá se téměř zarážející, že tento potenciál zůstává samotnými seniory tak málo využíván.

Důvody tohoto rozporu lze hledat na více úrovních. Na úrovni jedince můžeme nezáměrně o vzdělávání ve vyšším věku přisuzovat řadě psychických bariér (např. nízké

sebedůvěře, strachu ze selhání, ze ztrapnění se před ostatními atd.). Zdaleka nejsilnějším důvodem se zdá být přesvědčení seniorů, že vzdělávání v jejich věku již zkrátka nemá smysl³⁰ (Rabušic, 2006, s. 94-95). S jistou dávkou generalizace lze podíl na současné situaci přičítat i typickým vzorcům myšlení a chování, jež v našem národu zanechala socialistická minulost. Paternalistický přístup státu „blahobytu“, který individuální nesvobodu tišil štědrá sociální péčí, měl, a stále v jisté míře má, za následek sníženou iniciativu a angažovanost českých občanů. Znatelných ztrát doznal i princip subsidiarity, tj. schopnosti a vůle pomoci v první řadě sám sobě, vlastním přičiněním. Zrovna tak zažitý obraz důchodového věku jakožto zaslouženého odpočinku ostře kontrastuje se současným pojetím aktivního stárnutí.

Společenská situace se změnila. Dnes již je každému občanu České republiky poskytován dostatečný prostor pro samostatné, vlastní zodpovědné jednání, avšak změna zažitých stereotypů stále ještě vyžaduje čas a širší společenskou podporu.

Z objektivního hlediska může za sníženou účastí seniorů stát např. finanční nedostupnost, nedostatečná nabídka vzdělávacích aktivit, jejich slabá propagace, absence bezbariérového přístupu do vzdělávacích zařízení a mnoho dalších.

Ze strany společnosti v první řadě, dle mého názoru, stále není význam vzdělávání seniorů plně doceněn. Doporučení mezinárodních strategických dokumentů sice jsou bezvýhradně přijímána, ovšem jen omezeně aplikována v praxi. Ačkoli je seniorům přiznáváno nezcizitelné právo na osobní rozvoj a vzdělávání, chybí celospolečenská informovanost o vzdělávacích příležitostech. Za nedostatečné lze rovněž označit finanční a institucionální zajištění i systémovou komunikaci a spolupráci mezi jednotlivými zainteresovanými aktéry v rámci občanského, komerčního i veřejného sektoru.

Mnoho úkolů však leží i před gerontagogikou samotnou. Obávám se, že úroveň její metodické i personální základny leží prozatím hluboko pod hranicí svých potenciálních možností, avšak pevně věřím, že očekávaný demografický vývoj společnosti povede i ke zvýšení reputace gerontagogiky a podpoří nejen společenský, ale i vědecký zájem o tuto disciplínu.

---

³⁰ Ve výzkumu Masarykovy univerzity tento důvod uvedlo 56 % respondentů ve věku 50-59 let a celých 78 % ve věku 60-65 let. K výsledku obdobného charakteru ve svém šetření dospěla i Národní observatoř zaměstnanosti a vzdělávání NVF, viz. graf I7, *Příloha I*, s. 77.

5 ZÁVĚR

V průběhu různých historických etap se v postojích společnosti střídal negativní obraz stáří, zdůrazňující vzrůstající nemocnost a zhoršování fyzických i psychických sil starých lidí, s obrazem pozitivním, charakterizovaným úctou k jejich moudrosti a zkušenostem. Dnešní přístup ke stáří můžeme označit za jistý kompromis mezi oběma předchozími. Přes stále přetrvávající negativní myšlenkové stereotypy je současnou společností stáří pojmáno též jako jedinečná etapa lidského života se svými vývojovými úkoly, omezeními, ale i možnostmi. Postupně začíná být věnována pozornost i specifickým potřebám a zájmům seniorů, včetně potřeb rozvojových.

Při označení člověka za „starého“ vycházíme především z chronologického, biologického a sociálního kritéria pro hodnocení věku. Věkem kognitivním potom nazýváme věkový status, který je subjektivně pocíťován samotným jedincem.

Stáří je však kategorií relativního a ryze individuálního charakteru a k rozvoji jeho jednotlivých složek dochází v různé míře, a to na interpersonální i intrapersonální úrovni. Tendence slučovat stáří s dosažením konkrétní, společenské dohodou stanovené, věkové hranice je proto značně zjednodušující, stejně tak jako paušalizování stáří jako postproduktivního období života počínajícího odchodem do důchodu.

Ze stárnutí a stáří se v posledních letech stala v souvislosti s demografickým stárnutím světové populace značně medializovaná témata. Jsme svědky toho, jak vědecký pokrok přispívá ke kontinuálnímu prodlužování střední délky lidského života a jak se zcela nepřehlédnutelně proměňuje demografický obraz společnosti. V průběhu tzv. „demografické revoluce“ se lidstvo z výchozího stavu vysoké natality a vysoké mortality přesunulo do stavu nízké natality i mortality. Logickým důsledkem je enormní nárůst zastoupení vyšších věkových kategorií v populaci.

Zůstává otázkou, zda a jak bude lidstvo schopno zareagovat na takto vzniklý nepoměr mezi počtem ekonomicky aktivního a postaktivního obyvatelstva. Nabízí se možnost transformace důchodového systému a modelů penzionování v kombinaci se státními intervencemi směřujícími k posílení zaměstnanosti a zaměstnatelnosti starší

populace společně se sociálními akcemi podporujícími mezigenerační solidaritu a proseniorsky orientované postoje společnosti, ovšem těžko soudit, zda tato opatření budou dostačující.

Jak výstižně shrnuje P. Mühlpachr (2004, s. 16): „Stárí se svou problematikou překročilo rámec osobní a rodinné události a stalo se závažnou společenskou výzvou“. Velkou výzvu představuje i pro trh práce – K udržení společensky únosného poměru mezi ekonomicky aktivním a postaktivním obyvatelstvem (a tím i hospodářské úrovně států) bude v budoucnu pravděpodobně nutné, aby zaměstnanci zůstávali začleněni do pracovního procesu do mnohem vyššího věku, než je tomu dnes. To ovšem vyžaduje rozsáhlou společenskou podporu a přijetí řady zásadních opatření na úrovni státu i zaměstnavatelů. Mnohá z nich nabízejí ke zvážení mezinárodní strategické dokumenty. V textu je např. obšírněji analyzován spis OECD, „Stárnutí a politika zaměstnanosti, Česká republika“.

Zaměstnávání starších lidí ovšem bude vyžadovat především kultivaci a aktualizaci jejich kvalifikace, kompetencí a dovedností s ohledem na měnící se potřeby trhu práce. Za tímto účelem je potřeba jedince v preseniorském a seniorském věku dostatečně motivovat, aby byli ochotni investovat svůj čas a úsilí do rozvoje svého pracovního potenciálu, informovat je o rozvojových možnostech (a tyto možnosti samozřejmě účelově vytvářet) a poskytovat jim podporu v podobě poradenství. Dalším nesmírně důležitým krokem je působit na vytváření společenské atmosféry příznivě nakloněné aktivnímu stárnutí. Tento přístup k životu, bohužel, nemá v České republice vlivem jejího historického vývoje dostatečně silné kořeny, což vyhlídky na zaměstnávání starších osob mírně komplikuje, avšak za přispění vhodného institucionálního působení a v důsledku posunu vzdělanějších generací do vyššího věku nemusí být v budoucnu fatální překážkou.

Bylo by však nesmírně zjednodušující hodnotit stárnutí populace jen v mezích jeho ekonomických souvislostí. Aktuálními se stávají též témata sociálního charakteru jako kvalita života v senu, mezigenerační solidarita, uznání společenské hodnoty a přínosu stárí, zamezení věkové diskriminaci, zdravotní a sociální péče o stárnoucí jedince apod. V tomto kontextu lze o vzdělávání seniorů hovořit nejen jako o prostředku k posilování

ekonomické efektivity, ale především jako o významném nástroji sloužícímu k udržování a zvyšování kvality života. Má potenciál pozitivně ovlivňovat jak objektivní životní podmínky jedince, tak jeho subjektivně vnímanou spokojenost s nimi i se sebou samým. Takto je prezentováno i v dokumentu OSN „Mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002“ nebo národním programu příprav na stárnutí vydaném MPSV ČR „Kvalita života ve stáří“ a v mnoha dalších pracích tematicky zaměřených na celoživotní učení.

Záměrem této práce je mj. čtenáře blíže obeznámit s vědou, která je sice v současné době teprve na počátku své existence, ale pro budoucnost, o čemž jsem pevně přesvědčena, představuje důležité východisko při řešení dílčích ekonomických i sociálních problémů. Řeč je o gerontagogice, vědě zabývající se edukací seniorů.

Aktuální pojetí edukace ve třetím věku, její funkce i obsahové zaměření sledují výhradně vytyčený cíl v podobě obohacování kvality života stárnoucích a starých lidí. Toho je dosahováno zejména prostřednictvím organizace a realizace vzdělávacích, zájmových, občanských a jiných aktivit pro seniory, jež podstatnou měrou přispívají k saturaci jejich individuálních potřeb a zájmů. Významnou úlohu mají též kurzy přípravy na stáří nebo aktivity podporující mezigenerační dialog a porozumění, avšak v České republice nemá tento typ edukace hlubší tradici.

Nepopírám, že se necítím dostatečně kompetentní k tomu, abych na základě očekávaných společenských a demografických změn predikovala budoucí vývoj zaměření a vzdělávacích cílů gerontagogiky, a proto se v textu zabývám výhradně jejím současným vymezením.

Osobně doufám, že i přes nejistou budoucnost orientace gerontagogiky tím, co přetrvá, bude právě její současné pojetí, totiž obohacování kvality života starších lidí založené na svobodné individuální volbě, byť by se z něj měl stát jen jeden z více dílčích gerontagogických cílů.

Zůstává jen mou domněnkou, že se působnost gerontagogiky bude, v důsledku snahy o udržení potenciálu a konkurenceschopnosti stárnoucích zaměstnanců, stále více přesouvat ze zájmové sféry do pracovní. Zde však vyvstává otázka, jak by se vůči sobě vymezily gerontagogika a profesní vzdělávání dospělých. Pokud dojde k očekávanému stírání hranic

mezi dnešním chápáním seniora a takřka futuristickou představou staršího zaměstnaného člověka pracujícího až do podstatně vyššího věku, bude mít vůbec gerontagogika své opodstatnění? Nebude stačit, když andragogika, resp. profesní vzdělávání dospělých, rozšíří svou teoretickou základnu o principy práce se seniory?

Právě principům práce se seniory, odvozeným z psychických, fyzických a sociálních specifík stárnutí, se věnuji v kapitole poslední. V textu předkládám množství experimentálních důkazů o tom, že starší lidé mají více než dostačující potenciál pro učení a že toto učení má nesporně pozitivní efekt na jejich psychickou výkonnost, tzn., že jejich „... věkové změny v docilitě, tj. schopnosti učit se, jsou malé a pro většinu případů vůbec ne rozhodující“ (Hartl, 1999, s. 110). Na otázku, zda jsou senioři vůbec schopni z hlediska svého psychologického vývoje plnohodnotné účasti na dalším vzdělávání, lze tedy odpovědět, že - pokud jejich stárnutí neprobíhá patologickým způsobem - jednoznačně ano.

Největší překážkou ve vzdělavatelnosti seniorů se tak paradoxně nestávají jejich fyzické či psychické handicap, ale jejich přístup k možnostem vlastního rozvoje. Konkrétně čeští senioři prokazují jen velmi slabou motivaci k dalšímu vzdělávání a ve většině případů v něm nespátřují žádný smysl a osobní přínos. To představuje, zejména v souvislosti s poměrně nízkou vzdělanostní úrovní seniorské populace, závažný společenský problém, který by měl být v ideálním případě eliminován intenzivnější propagací vzdělávání i zvyšováním informovanosti o jeho možnostech.

Nemohu se ubránit pocitu, že v oblasti vzdělávání seniorů jsme svědky poněkud paradoxní situace, kdy proti sobě na jedné straně stojí rostoucí snahy o jeho propagaci a zdůrazňování jeho individuálního i celospolečenského přínosu a na straně druhé značná absence aktuálního vědeckého poznání a literatury, které by tvořily nosný základ pro tvorbu metodiky vzdělávání samotného. Jinými slovy – Máme dost informací o tom, proč a jak je vzdělávání ve stáří důležité, podstatně méně však už víme o tom, jak jej realizovat.

Jsem přesvědčena o tom, že pokud má vzdělávání seniorů skutečně získat celospolečenské uznání a naplňovat ekonomické i humanizační cíle, které jsou mu připisovány, měla by být prioritou nejen jeho institucionální a legislativní podpora ze

strany státu, ale též odborná erudice vzdělavatelů a jejich připravenost zodpovědně se ujmout nelehkého úkolu, který vzdělávání seniorů představuje. Aby se jejich gerontagogické působení nestalo „pouhou“ intuitivní záležitostí, opírající se výhradně o empatii (Tím však rozhodně nechci snižovat význam této schopnosti!), měli by mít možnost opřít se o systematické, vědecky podložené poznatky týkající se zákonitostí a specifik vzdělávání seniorů a nároků, které kladou na organizaci vzdělávání i kompetence lektora. Domnívám se, že vypracování optimální metodiky vzdělávání seniorů by mělo být výsledkem intenzivní spolupráce a výměny informací mezi andragogikou, gerontologickými vědami i seniory samotnými. Důležitá je pak samozřejmě i otázka praktického využití takto vyvinutého vědeckého poznání. Zformulované zásady vzdělávání seniorů by se měly stát předmětem popularizace na poli andragogiky, sloužit jako užitečná pomůcka pro již praktikující gerontagogy i jako východisko pro odbornou přípravu budoucích odborníků v této, v budoucnosti pravděpodobně rychle expandující, specializaci.

6 SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ

- ČORNANIČOVÁ, R. 2004. Kvalita života v senu. In Sýkorová, D.; Chytil, O. (eds.). *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7326-026-3
- ČSÚ. 2008. *Další odborné vzdělávání zaměstnaných osob v roce 2005* [online]. Zveřejněno 2008-03-10, poslední aktualizace 2008-03-23 [cit. 2009-06-24]. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/3311-08>
- ČSÚ. 2006. *Projekce obyvatelstva České republiky* [online]. Zveřejněno 2004-06-11, poslední aktualizace 2006-10-26 [cit. 2009-06-24]. Dostupné z WWW: [http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001D6145/\\$File/4025rra.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/B0001D6145/$File/4025rra.pdf)
- DOPITA, M. 2005. Věk: Stáří – Role: Prarodič. In Sýkorová, D.; Šimek, D.; Dvořáková, M. (eds.). *Třetí věk trojí optikou*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1006-0
- DVOŘÁKOVÁ, M. (red.). 2009. *Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2007-2008* [online]. Praha : Linde, 2009 [cit. 2009-06-23]. ISBN 978-80-86131-78-5. Dostupné z WWW: http://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/bulletin/gf_rocenka2008.pdf
- FIELD, J.; MALCOLM, I. 2007. Talking about my learning generation: The role of historical time and generational time over the life course. In OSBORNE, M.; HOUSTON, M.; TOMAN, N. (eds.). *The pedagogy of lifelong learning: Understanding effective teaching and learning in diverse contexts*. 1st publ. New York : Routledge, 2007. ISBN 978-0-415-42495-0
- FINDSEN, B.; CARVALHO, L. 2007. Older adults' learning patterns: Trajectories and changing identities? In OSBORNE, M.; HOUSTON, M.; TOMAN, N. (eds.). *The pedagogy of lifelong learning: Understanding effective teaching and learning in diverse contexts*. 1st publ. New York : Routledge, 2007. ISBN 978-0-415-42495-0
- HARTL, P. 1999. *Kompendium pedagogické psychologie dospělých*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-841-7
- HAŠKOVCOVÁ, H. 1990. *Fenomén stáří*. 1. vyd. Praha : Panorama, 1990. ISBN 80-7038-158-2

- KADERÁBKOVÁ, A. [et al.]. 2007. *Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2006-2007* [online]. Praha : Linde, 2007 [cit. 2009-06-23]. ISBN 80-86131-64-5
Dostupné z WWW:
<http://www.komora.cz/download.aspx?dontparse=true&FileID=813>
- KALVACH, Z. [et al.]. 1997. *Úvod do gerontologie a geriatrie*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-366-0
- KELLER, J. 2004. Mezigenerační solidarita a krize systému pojištění. In Sýkorová, D.; Chytil, O. (eds.). *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7326-026-3
- KLEVETOVÁ, D.; DLABALOVÁ, I. 2008. *Motivační prvky při práci se seniory*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2169-9
- Kvalita života ve stáří: Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012*. 1. vyd. Praha : MPSV ČR, 2008. ISBN 978-80-86878-65-2
- LIVEČKA, E. 1979. *Úvod do gerontopedagogiky*. 1. vyd. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČSR, 1979
- Madridský plán a jiné strategické dokumenty*. 1. vyd. Praha : pro Gerontologické centrum vydalo EV public relations, 2007. ISBN 978-80-254-0174-3
- MALOVECZKÁ, A. 2005. *Možnosti a meze vzdělávání seniorů v České republice*. Praha, 2005. 83 s. Bakalářská práce na Katedře andragogiky a personálního řízení FF UK v Praze. Vedoucí bakalářské práce doc. Dr. Milan Beneš
- MATÝSKOVÁ, D. 2004. Vzdělávací aktivity v seniorském věku. In Sýkorová, D.; Chytil, O. (eds.). *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7326-026-3
- MPSV. [2008?]. *Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v 1. pololetí 2008* [online]. [2008?] [cit. 2009-06-23]. Dostupné z WWW:
http://www.mpsv.cz/files/clanky/5878/analyza_prilohy.zip
- MUFFELS, R. A. J. 1997. Stárnutí a flexibilizace: Hrozba nebo výzva pro sociální stát? In Rabušic, L. (ed.). *Česká společnost a senioři: sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1729-5

- MÜHLPACHR, P. 2004. *Gerontopedagogika*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2004. ISBN 80-210-3345-2
- OECD. 2004. *Stárnutí a politika zaměstnanosti: Česká republika*. 1. vyd. Praha : MPSV ČR, 2004. ISBN 80-86552-97-7
- OECD. 1998. *Maintaining prosperity in an ageing society* [online]. 1998 [cit. 2009-06-13]. Dostupné z WWW: <http://www.oecd.org/dataoecd/21/10/2430300.pdf>
- PETŘKOVÁ, A. 2004. Mládí o stáří: Několik postřehů z výzkumné sondy u středoškoláků. In Sýkorová, D.; Chytil, O. (eds.). *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7326-026-3
- PETŘKOVÁ, A.; ČORNANIČOVÁ, R. 2004. *Gerontagogika: Úvod do teorie a praxe vzdělávání seniorů*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0879-1
- POWELL, D. H. 1994. *Profiles in Cognitive Aging*. 1. publ. Cambridge : Harvard University Press, 1994. ISBN 0-674-71331-1
- RABUŠIC, L. 2006. Vzdělávání dospělých v předseniorském a v seniorském věku. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, Řada Pedagogická (U). STUDIA PAEDAGOGICA*. Roč. 54 (2006), č. 11. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4143-9
- RABUŠIC, L. 1997. Časové dimenze vstupu do důchodu. In Rabušic, L. (ed.). *Česká společnost a senioři: sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1729-5
- RHEINWALDOVÁ, E. 1999. *Novodobá péče o seniory*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-828-8
- SKOPALOVÁ, J. 2005. Senioři na prahu třetího tisíciletí (zaměření na znevýhodněný status starších žen). In Sýkorová, D.; Šimek, D.; Dvořáková, M. (eds.). *Třetí věk trojí optikou*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1006-0
- STUART-HAMILTON, I. 1999. *Psychologie stárnutí*. 1. vyd. Praha : Portál, 1999. ISBN 80-7178-274-2

- SÝKOROVÁ, D. 2004. Autonomie očima seniorů. In Sýkorová, D.; Chytil, O. (eds.). *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7326-026-3
- ŠERÁK, M. 2005. *Zájmové vzdělávání dospělých*. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2005. ISBN 80-86284-55-7
- ŠIMEK, D. 2005. Nová práce ve starším věku. In Sýkorová, D.; Šimek, D.; Dvořáková, M. (eds.). *Třetí věk trojí optikou*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1006-0
- ŠMAUSOVÁ, G. 2004. Věková struktura společnosti. In Sýkorová, D.; Chytil, O. (eds.). *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7326-026-3

7 BIBLIOGRAFIE

- JIRÁSKOVÁ, V. [et al.]. *Mezigenerační porzumění a komunikace*. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 86-86861-80-5
- KREBS, V. *Sociální politika*. 3., přepracované vyd. Praha : ASPI, 2005. ISBN 80-7357-050-5
- KURIC, J. [et al.]. *Ontogenetická psychologie*. 1. vyd. Praha : SPN, 1986
- PACOVSKÝ, V. *Geriatric: Geriatrická diagnostika*. 1. vyd. Praha : Scientia medica, 1994. ISBN 80-85526-32-8
- PACOVSKÝ, V. *Proti věku není léku? Úvahy o stárnutí a stáří*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-486-1
- PACOVSKÝ, V.; HEŘMANOVÁ, H. *Gerontologie*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1981
- PETŘKOVÁ, A. (ed.). *Aktuální problémy vzdělávání seniorů*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 1999. ISBN 80-244-0007-3
- POTŮČEK, M.; MUSIL, J.; MAŠKOVÁ, M. (eds.). *Strategické volby pro českou společnost: Teoretická východiska*. 1. vyd. Praha : SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-86-1
- ŠTILEC, M. *Program aktivního stylu života pro seniory*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-920-8
- VENGLÁŘOVÁ, M. *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-2170-5

8 PŘÍLOHY

Příloha A – Kognitivní věk	69
Příloha B – Demografický vývoj v ČR	70
Příloha C – Míry závislosti v členských zemích OECD	71
Příloha D – Vzdělanostní struktura vybraných věkových skupin	72
Příloha E – Závislost mezi úrovní dosaženého vzdělání a mírou zaměstnanosti	73
Příloha F – Účast na odborných a rekvalifikačních kurzech	74
Příloha G – Účast dospělé populace ČR na vzdělávání v mezinárodním srovnání	75
Příloha H – Účast na neformálních vzdělávacích aktivitách	76
Příloha I – Bariéry ve vzdělávání	77

Příloha A - Kognitivní věk

Tab. A1: Stáří respondentů z hlediska jejich sebereflexe (jak se vidí) a z hlediska pocitu (jak se cítí) podle věkových skupin (řádková procenta)

Věková skupina	jako střední věk		jako vyšší střední věk		jako starý(á)	
	vidí se	cítí se	vidí se	cítí se	vidí se	cítí se
50-54	61 %	63 %	36 %	29 %	3 %	7 %
55-59	36 %	39 %	55 %	52 %	10 %	10 %
60-64	13 %	21 %	67 %	63 %	20 %	16 %
65-69	11 %	16 %	44 %	44 %	45 %	40 %
70-74	4 %	7 %	34 %	38 %	61 %	55 %
75+	2 %	6 %	18 %	27 %	80 %	68 %

Zdroj: Rabušic, Mareš, 50+ (datový soubor), 1996
In Rabušic, 1997, s. 24 (*upraveno A. D.*)

Tab. A2: Průměrný věk udávaný respondenty, v němž se člověk stává starým, podle pohlaví

Věková skupina	Muži	Ženy
50-54	65,8	64,6
55-59	67,1	64,4
60-64	68,1	67,3
65-69	67,9	66,2
70-74	69,5	66,6
75+	70,6	68,7

Zdroj: Rabušic, Mareš, 50+ (datový soubor), 1996
In Rabušic, 1997, s. 25 (*upraveno A. D.*)

Příloha B – Demografický vývoj v ČR

Tab. B3: Očekávaný vývoj počtu a podílu osob ve věku 65 a více let pro období 2002-2050; nízká, střední a vysoká varianta

Rok	Absolutní počet (v tis.)			Podíl v obyvatelstvu (v %)		
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2002	x	1 418	x	x	13,9	x
2005	1 446	1 447	1 448	14,2	14,1	14,1
2010	1 591	1 597	1 604	15,7	15,5	15,4
2015	1 849	1 864	1 884	18,4	18,1	17,8
2020	2 055	2 088	2 129	20,8	20,3	19,9
2025	2 141	2 201	2 274	22,2	21,5	21,1
2030	2 211	2 308	2 424	23,6	22,9	22,4
2035	2 259	2 400	2 567	24,9	24,1	23,7
2040	2 443	2 634	2 857	27,9	26,9	26,4
2045	2 620	2 862	3 147	31,1	29,7	29,0
2050	2 661	2 956	3 304	33,0	31,3	30,5

In ČSÚ, 2006, s. 16

Tab. B4: Očekávaný průměrný věk a index stáří pro období 2002-2050; všechny varianty

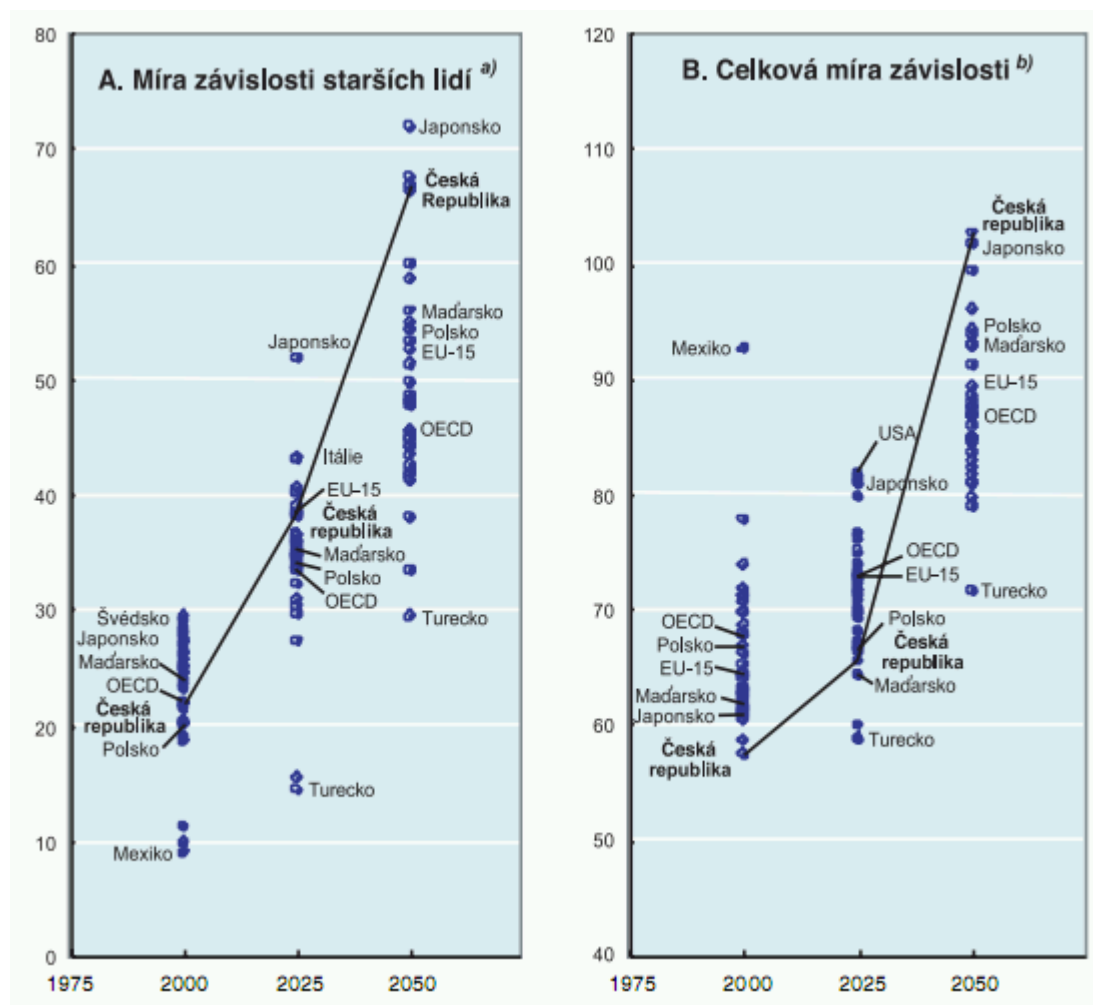
Rok	Průměrný věk			Index stáří ¹⁾		
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2002	x	39,3	x	x	89	x
2005	40,0	40,0	40,0	98	97	97
2010	41,3	41,2	41,1	116	114	112
2015	42,6	42,4	42,2	137	131	125
2020	44,0	43,6	43,3	160	148	139
2025	45,3	44,8	44,4	181	163	152
2030	46,6	45,9	45,4	205	181	167
2035	47,7	46,8	46,3	225	197	181
2040	48,6	47,6	47,0	256	220	202
2045	49,4	48,2	47,6	284	240	219
2050	50,1	48,8	48,1	303	252	227

¹⁾ Počet osob ve věku 65 a více let na 100 dětí ve věku 0-14 let

In ČSÚ, 2006, s. 17

Příloha C – Míry závislosti v členských zemích OECD

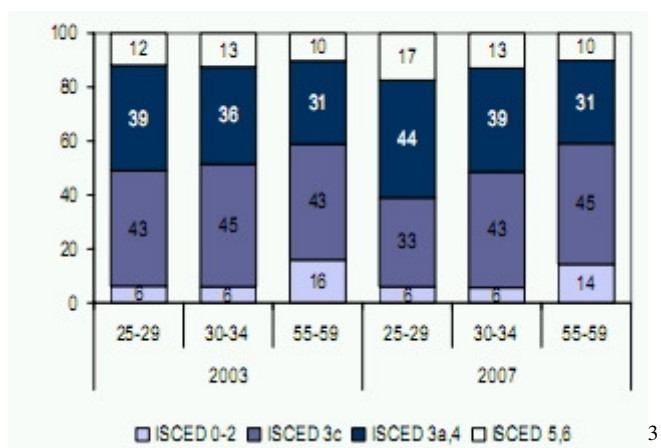
Graf C1: Projektované trendy v mírách závislosti, 2000-2050 [procenta]

Zdroj: Národní projekce; Eurostat Population Projections (1999 Revision); OSN, World Population Prospects 1950-2050 (The 2000 Revision), únor 2001
In OECD, 2004, s. 19

Příloha D – Vzdělanostní struktura vybraných věkových skupin

Graf D2: Vzdělanostní struktura vybraných věkových skupin populace ČR (%)

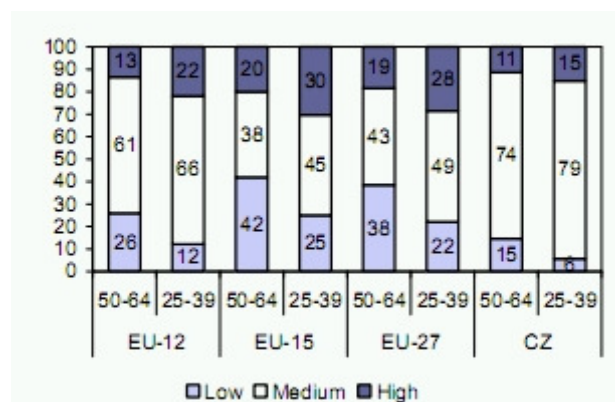

31

Zdroj: ČSÚ: VŠPS, 2. čtvrtletí 2007, (individuální data), vlastní výpočty

In DVOŘÁKOVÁ, M. (red.), 2009, s. 256

Graf D3: Vzdělanostní struktura vybraných věkových skupin populace EU a ČR (%)

Zdroj: EUROSTAT: LFS, roční průměry 2007, (mikrodata), vlastní výpočty

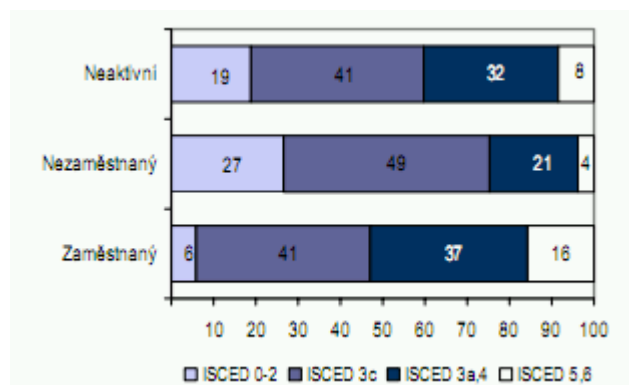
In DVOŘÁKOVÁ, M. (red.), 2009, s. 270

³¹ ISCED 0-2: základní vzdělání; ISCED 3c: střední vzdělání, střední vzdělání s výučním listem a praktické tříleté školy; ISCED 3: střední vzdělání a vyšší ročníky gymnázií zakončené maturitní zkouškou; ISCED 4: nástavbové studium a zkrácené vzdělávání zakončené maturitní zkouškou, certifikované pomaturitní studium jazyků a některé rekvalifikační kurzy; ISCED 5: vyšší odborné školy, bakalářské a magisterské studium; ISCED 6: doktorské studijní programy ukončené titulem Ph.D.

Příloha E – Závislost mezi úrovní dosaženého vzdělání a mírou zaměstnanosti

**Graf E4: Vzdělanostní struktura obyvatelstva ČR ve věku 25-64 let podle ekonomické
aktivity (2007, %)**

Zdroj: ČSÚ: VŠPS, 2. čtvrtletí 2007, (individuální data), vlastní výpočty
In DVOŘÁKOVÁ, M. (red.), 2009, s. 254

Příloha F – Účast na odborných a rekvalifikačních kurzech

Grag F5: Účast zaměstnaných osob na kurzech dalšího odborného vzdělávání podle věkových skupin (2005, %)

In ČSÚ, 2008, B1.Grafová příloha – vybrané základní ukazatele CVTS 3: Graf 4

Tab. F5: Rekvalifikace uchazečů o zaměstnání podle věkových skupin

	k 30.6.2006		k 30.6.2007		k 30.6.2008	
	celkem	%	celkem	%	celkem	%
Věková struktura						
do 19 let	2 053	6,2	2 002	5,2	1 317	4,3
- z toho mladiství	417	1,3	443	1,1	347	1,1
20 - 24 let	6 499	19,6	6 526	16,9	3 977	13,0
25 - 29 let	4 146	12,5	4 556	11,8	3 258	10,6
30 - 34 let	4 913	14,8	5 819	15,0	4 838	15,8
35 - 39 let	4 014	12,1	4 761	12,3	4 137	13,5
40 - 44 let	3 619	10,9	4 529	11,7	3 859	12,6
45 - 49 let	3 031	9,1	3 913	10,1	3 234	10,5
50 - 54 let	3 413	10,3	4 454	11,5	3 945	12,9
55 - 59 let	1 419	4,3	2 000	5,2	1 993	6,5
60 - 64 let	55	0,2	116	0,3	131	0,4
65 a více let	1	0,0	0	0,0	1	0,0

In MPSV, [2008?], Příloha č. 19 (*upraveno A. D.*)

Příloha G – Účast dospělé populace ČR na vzdělávání v mezinárodním srovnání

Tab. G6: Podíl populace účastníků se formálního nebo neformálního vzdělávání v posledních 4 týdnech ve vybraných věkových skupinách (v %)

	2003						2007					
	25–64	25–74	25–49	50–64	55–64	50–74	25–64	25–74	25–49	50–64	55–64	50–74
EU-27	8,5	7,5	10,6	4,3	3,5	3,3	9,3	8,3	11,3	5,3	4,5	4,3
EU-15	9,7	8,6	11,9	5,2	4,2	3,9	10,6	9,4	12,8	6,4	5,4	5,0
Belgie	8,5	7,4	10,5	4,3	3,3	3,1	7,2	6,4	8,6	4,5	3,8	3,6
Bulharsko	1,4	1,2	2,1	..	..	..	1,3	1,1	2,0	..	..	..
Česká republika	5,4	4,8	7,0	2,5	1,9	1,9	5,7	5,4	7,5	2,7	1,9	2,3
Dánsko	18,9	17,2	23,0	11,3	9,5	9,5	29,2	27,7	32,7	23,1	21,9	21,7
Estonsko	6,2	5,3	8,1	2,4	..	1,8	7,1	6,0	9,1	2,9	..	2,1
Finsko	17,6	15,9	21,4	11,3	9,6	9,2	23,4	21,3	28,2	15,9	13,6	13,7
Francie	7,4	6,5	9,4	3,5	2,2	2,6	7,4	6,6	9,4	3,8	2,8	3,0
Irsko	9,6	8,8	11,1	5,9	5,1	4,9	7,6	7,0	8,9	4,3	3,7	3,8
Itálie	4,7	4,1	6,4	1,4	1,0	1,1	6,2	5,4	8,0	2,7	2,1	2,1
Kýpr	7,9	7,0	9,9	3,2	2,3	2,4	8,4	7,5	10,0	4,8	4,0	3,6
Litva	4,5	3,9	5,9	1,5	..	1,0	5,3	4,6	6,8	2,0	1,6	1,4
Lotyšsko	8,1	6,9	10,4	3,5	3,3	2,6	7,1	6,1	9,0	3,1	2,3	2,3
Lucembursko	6,5	5,7	8,0	2,9	1,8	2,1	6,9	6,2	8,5	3,5	2,9	2,7
Maďarsko	6,0	5,2	8,2	1,6	1,0	1,2	3,6	3,1	5,3	0,7	0,4	0,5
Malta	4,2	3,8	5,6	..	..	..	6,0	5,4	8,2	2,4	..	2,2
Německo	6,0	5,2	8,1	2,3	1,7	1,7	7,8	6,6	10,0	3,6	2,9	2,6
Nizozemsko	17,4	15,6	21,3	9,4	7,6	7,3	16,6	15,0	20,3	9,7	7,9	8,0
Polsko	5,0	4,3	6,9	1,0	0,5	0,6	5,1	5,1	7,2	1,1	0,7	1,1
Portugalsko	3,7	3,2	5,2	..	..	0,3	3,9	3,4	5,2	1,3	0,9	0,9
Rakousko	8,0	7,0	10,4	2,8	1,9	2,1	12,8	11,5	15,3	7,6	6,1	6,2
Rumunsko	1,3	1,1	1,8	..	..	..	1,3	1,1	1,9	..	..	..
Řecko	3,9	3,3	5,4	0,7	0,5	0,5	2,1	1,8	3,0	0,3	..	0,2
Slovensko	4,8	4,3	5,7	2,5	1,7	1,9	3,9	3,6	4,8	1,8	1,6	1,7
Slovinsko	15,1	13,3	19,8	5,4	4,1	4,4	14,8	13,1	19,1	6,5	5,3	5,4
Španělsko	5,8	5,1	7,5	1,6	1,4	1,4	10,4	9,5	12,5	5,4	4,5	4,8
Švédsko	34,2	32,2	36,7	29,5	27,8	25,8	18,6	17,3	21,7	13,4	12,0	12,2
Velká Británie	21,3	21,1	24,1	15,1	13,2	14,9	20,0	18,1	22,7	14,7	12,9	11,9

Zdroj: EUROSTAT, Population and social conditions, LFS roční průměry, vlastní výpočty

In DVOŘÁKOVÁ, M. (red.), 2009, s. 374

Příloha H – Účast na neformálních vzdělávacích aktivitách

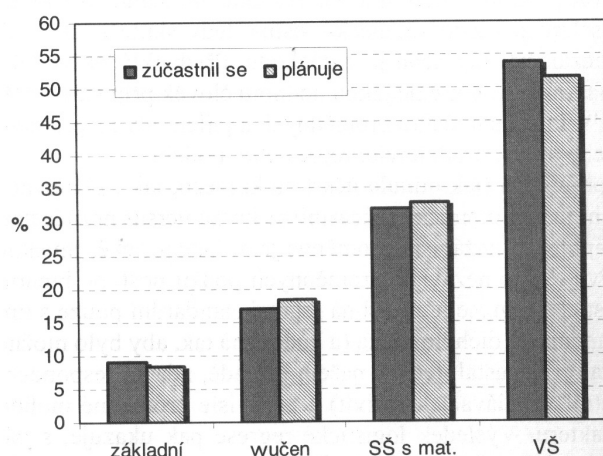
Tab. H7: Celková účast na neformálních vzdělávacích aktivitách v posledních 12 měsících podle věkových skupin (řádková %), N = 1 383

Věková skupina	Zúčastnil se	Nezúčastnil se
20–29	42	58
30–39	43	57
40–49	39	61
50–59	32	68
60–65	12	88
Celkem	34	66

Tab. H8: Plánovaná účast na některém z kurzů neformálních vzdělávacích aktivit v blízké budoucnosti podle věkových skupin (řádková %), N = 1 383

Věková skupina	Plánuje	Neplánuje
20–29	46	53
30–39	48	52
40–49	39	61
50–59	32	68
60–65	13	87
Celkem	36	64

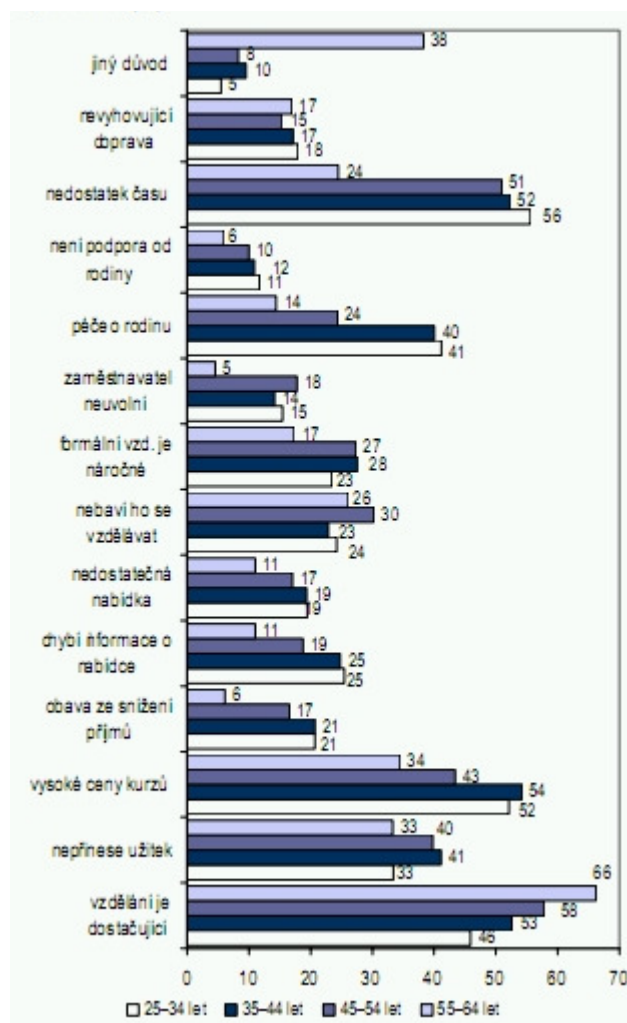
Graf H6: Podíl respondentů ve věku 50-65 let, kteří se zúčastnili v minulých 12 měsících kurzů neformálního vzdělávání a kteří plánují v blízké budoucnosti zúčastnit se některého z kurzů neformálního vzdělávání, podle vzdělání (v %)

Vše In Rabušic, 2006, s. 87-89

Příloha I – Bariéry ve vzdělávání

Graf I7: Důvody neúčasti na vzdělávání podle věku respondentů (%)

Zdroj: NOZV, CVVM (2006)

In KADEŘÁBKOVÁ, A. [et al.], 2007, s. 271

Bakalářské práce se půjčují
pouze prezenčně!

U Ž I V A T E L

potvrzuje svým podpisem, že pokud tuto bakalářskou práci

Drekslerová, A.: Teoretická východiska vzdělávání ve stáří

využije ve své práci, uvede ji v seznamu literatury a bude ji řádně citovat jako jakýkoli jiný pramen.

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude zapůjčená práce využita	Datum, podpis

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude zapůjčená práce použita	Datum, podpis

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude zapůjčená práce použita	Datum, podpis

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude zapůjčená práce použita	Datum, podpis